МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
бакалавра

ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Виконала: студентка групи 6.0521-смк
спеціальності 052 – Політологія
Д. О Шимаєва

Керівник: доцент кафедри політології, доцент,
к.політ.н. Руднєва А. О.

Рецензент: доцент кафедри політології, доцент,
к. політ. н. Лепська Н. В.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра політології
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 052 Міжнародна політика і політика національної безпеки
Освітньо-професійна програма «Політологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри політології
_____Є.Г. Цокур
«10» червня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Шимаєвій Дар'ї Олександрівні

1. Тема роботи (проєкту) Політичні ідеології як фактор суспільно-політичного розвитку.
керівник роботи Руднєва Анна Олегівна, к.політ.н., доцент
затверджені наказом ЗНУ від «19»_грудня_2024_року № 1992-с
2. Строк подання студентом роботи 10 червня 2025 року
Вихідні дані до роботи Горлач М. Політологія: наука про політику : підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 836 с.; Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. Збірка есеїв. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 352 с.; Лісовий В. Ідеології політичні. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.; Шляхтун П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
3. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати історію розвитку ідеологій в контексті впливу на суспільно-політичні процеси. 2. З'ясувати основні терміни та поняття дослідження політичних ідеологій в контексті суспільно-політичного розвитку. 3. Визначити методи і принципи дослідження політичних ідеологій в контексті суспільно-політичного розвитку. 4. Дослідити вплив лібералізму на суспільно-політичне життя. 5. Проаналізувати роль консерватизму у суспільно-політичних процесах. 6. Розглянути соціалізм і комунізм як фактори суспільно-політичних трансформацій; 7. Дослідити сутність націоналізму як політичної ідеології та його значення у суспільно-політичних процесах формування державності.

8. Проаналізувати явище глобалізації та її вплив на політичні ідеології в контексті суспільно-політичного розвитку. 9. Дослідити явище постмодернізму та його ідеологічного плюралізму з погляду суспільно-політичного розвитку. 10. Розглянути розвиток політичних ідеологій в умовах цифрової революції. 11. Розробити рекомендації ідеологічного будівництва в Україні.

4. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) таблиць 0

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Руднєва А.О., доцент кафедри політології	20.12.24	20.12.24
Розділ 2	Руднєва А.О., доцент кафедри політології	07.02.25	07.02.25
Розділ 3	Руднєва А.О., доцент кафедри політології	11.03.25	11.03.25

6. Дата видачі завдання 20 грудня 2024

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Жовтень 2024	*виконано*
2.	Опрацювання наукових джерел	Листопад 2024	*виконано*
3.	Робота над вступом	Грудень 2024	*виконано*
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	*виконано*
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	*виконано*
6.	Проведення дослідження	Березень 2025	*виконано*
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	*виконано*
8.	Систематизація висновків	Травень 2025	*виконано*

Студент _____ Д. О. Шимаєва

Керівник роботи (проєкту) _____ А. О. Руднєва

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю. Г. Мальована

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 68 сторінок, 58 позицій у списку літератури.

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК, ЛІБЕРАЛІЗМ, КОНСЕРВАТИЗМ, СОЦІАЛІЗМ, КОМУНІЗМ, НАЦІОНАЛІЗМ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЦИФРОВА РЕВОЛЮЦІЯ

Мета дослідження: аналіз ролі політичних ідеологій у процесах суспільно-політичного розвитку, визначення їх впливу на формування політичних систем, інститутів, стратегій у історичному, культурному та соціальному контекстах.

Об'єкт дослідження: політичні ідеології як соціально-політичне явище.

Предмет дослідження: вплив політичних ідеологій на суспільно-політичний розвиток, зокрема на формування державних політик.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, структурно-функціональний метод, порівняльний метод, системний підхід.

Гіпотеза дослідження: полягає в тому, що політичні ідеології мають системний вплив на формування суспільних цінностей, політичних інститутів та моделей управління, та саме вони можуть бути провідним чинником стабільності або трансформації суспільно-політичного розвитку країни

Висновки:

1. Ідеології забезпечують цілісність політичного мислення, сприяють формуванню колективної ідентичності, а також слугують джерелом мобілізації для соціальних груп.

2. Кожна з досліджуваних ідеологій виникла в конкретному історичному контексті й відповідала на певні соціальні запити.

3. Ідеологічне будівництво в Україні має базуватися на демократичних цінностях, національній ідентичності та активній участі громадян у політичному житті. Реалізація розроблених нами рекомендацій сприятиме консолідації суспільства, зміцненню державності та забезпеченню сталого розвитку країни.

ABSTRACT

Thesis consists of 68 pages, 58 items in the references list.

POLITICAL IDEOLOGY, SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT, LIBERALISM, CONSERVATISM, SOCIALISM, COMMUNISM, NATIONALISM, GLOBALIZATION, DIGITAL REVOLUTION

The aim of research: analysis of the role of political ideologies in the processes of socio-political development, determination of their influence on the formation of political systems, institutions, and strategies in historical, cultural, and social contexts.

Object of research: political ideologies as a socio-political phenomenon.

Subject of research: the influence of political ideologies on socio-political development, in particular on the formation of state policies.

Research methods: analysis of scientific literature, synthesis, comparison, classification, generalization, structural-functional method, comparative method, systemic approach.

Hypothesis of research: is that political ideologies have a systemic impact on the formation of social values, political institutions and governance models, and they can be the leading factor in the stability or transformation of the socio-political development of the country.

Conclusions:

1. Ideologies ensure the integrity of political thinking, contribute to the formation of collective identity, and also serve as a source of mobilization for social groups.

2. Each of the studied ideologies arose in a specific historical context and responded to certain social demands.

3. Ideological construction in Ukraine should be based on democratic values, national identity, and active participation of citizens in political life. The implementation of the recommendations we have developed will contribute to the consolidation of society, strengthening statehood, and ensuring the sustainable development of the country.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ 12

1.1. Історія розвитку ідеологій в контексті впливу на суспільно-політичні процеси 12

1.2. Визначення основних понять дослідження 15

1.3. Методи і принципи дослідження 22

РОЗДІЛ 2 ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК 26

2.1. Вплив лібералізму на суспільно-політичний розвиток 26

2.2. Консерватизм і його роль у суспільно-політичних процесах 30

2.3. Соціалізм і комунізм як фактори суспільно-політичних трансформацій 34

2.4. Націоналізм і його значення у суспільно-політичних процесах формуванні державності 38

РОЗДІЛ 3 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ 43

3.1. Глобалізація та її вплив на політичні ідеології в контексті суспільно-політичного розвитку 43

3.2. Постмодернізм та його ідеологічний плюралізм з погляду суспільно-політичного розвитку 47

3.3. Політичні ідеології в умовах цифрової революції 49

3.4. Рекомендації до ідеологічного будівництва в Україні 53

ВИСНОВКИ 60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 64

ВСТУП

*Актуальність проблеми***.** Політичні ідеології відіграють провідну роль у формуванні суспільно-політичного життя держав і міжнародних відносин. У XXI столітті вони зазнають суттєвих трансформацій під впливом глобалізації, технологічного поступу та соціальних змін.

Процес модернізації, тобто перехід людства від традиційного суспільства до сучасного його типу, що розпочався у XV-XVIII ст, а у XIX-XX ст. охопив усю планету, став поштовхом до формування ідеологій. Серед вчених, що займалися історією ідей, можна виділити Д. Дідро, П. А. Гольбах, К. Гельвецій, П. Ламетрі.

У XIX-XX ст. проблематику ідеології, її природу, взаємозв'язок з наукою та з іншими сферами життя суспільства досліджували О. Конт, Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Паретто, К. Мангейм, Т. Парсонс. Взаємозв'язок ідеології та геополітики досліджував й один із найвідоміших американських вчених Зб. Бжезінський, який протягом другої половини XX – початку XXI ст. розробив державну ідеологію США – ідеологію американізму.

Ідеологію та практику ісламізму вивчають і аналізують такі вчені: А. Ігнатенко, Р. Ланда, А. Малашенко, В. Мельник, Ч. Мирський.

Серед українських дослідників, які займалися питанням політичної ідеології, можна виокремити таких: В. Жовтянська, Ю. Коломієць, В. Лісовий, В. Лісовський, О. Макаренко, А. Пастухов тощо.

Сучасні дослідники серед основних тенденцій розвитку сучасних ідеологій виділяють: 1) розмивання традиційних ідеологічних меж – різниця між традиційними політичними ідеологіями, такими як ліві та праві, консерватизм і лібералізм, суттєво зменшується; 2) домінування популізму як політичної стратегії, часто у поєднанні з націоналізмом, євроскептицизмом та антиглобалізмом; 3) зростання впливу екологічного мислення – «зелені» ідеології набувають дедалі більшого значення через загострення екологічних проблем; 4) технологізацію політичних процесів – виникнення нових форм

політичного активізму, зокрема через онлайн-платформи, що дозволяє швидко мобілізувати громадян навколо певних ідеологічних питань; 5) зростання значення ідентичності і як наслідок формування нових політичних рухів, що відстоюють права меншин та боротьбу за соціальну рівність; 6) повернення авторитарних тенденцій – посилення державного контролю, обмеження свобод слова та централізації влади; 7) глобалізація та регіоналізація політичних процесів – з одного боку, посилення впливу міжнародних інституцій, таких як ООН та ЄС, що сприяє поширенню універсальних цінностей, таких як демократія та права людини, а з іншого боку, зростання ролі регіональних рухів, що відстоюють автономію та самовизначення.

Зростання ролі політичних ідеологій у процесах формування суспільної свідомості, визначення політичного курсу держави та вплив на динаміку соціальних змін зумовлює актуальність теми дослідження. Ідеології не лише структурують політичний простір, а й виступають інструментом легітимації влади, мобілізації громадян та моделювання стратегій розвитку суспільства. Розуміння механізмів впливу політичних ідеологій дозволяє краще усвідомити природу суспільно-політичних трансформацій, насамперед в умовах глобалізації, поляризації та зростання популістських тенденцій.

Актуальність теми зумовлена потребою осмислення ролі політичних ідеологій у сучасному суспільстві, а також аналізу їх впливу на політичну поведінку, стратегії розвитку держави та громадську думку. Надважливим це питання є для України, адже саме зараз наша країна проходить шлях глибоких суспільно-політичних змін, зокрема в умовах війни, реформ і пошуку власної демократичної моделі.

Проблемна ситуація полягає у тому, що політичні ідеології упродовж історичного розвитку були рушієм змін у суспільно-політичному житті держав і впливали на формування національної ідентичності, моделі управління, політичну культуру та соціальні пріоритети. Навіть в умовах глобалізації та зростання політичної поляризації ідеології не втрачають свою актуальність.

Водночас існує певне протиріччя, адже з одного боку політичні ідеології мають на меті структурувати суспільні уявлення про владу, справедливість і майбутнє, але з іншого – практика багатьох держав, і України зокрема, доводить, що ідеологічна визначеність політичних сил є поверховою або декларативною.

В умовах війни з Росією питання ідеологічної самоідентифікації українського суспільства набуло нового звучання. Формування проукраїнського, демократичного, європейського напрямку розвитку потребує осмислення ідеологічних засад, що сприяють єдності, стійкості та прогресу.

Саме тому є доцільним проведення дослідження політичних ідеологій як фактору суспільно-політичного розвитку для розуміння сучасних політичних процесів, аналізу моделей державного управління та прогнозування майбутнього розвитку суспільства. Також вивчення цього питання є не лише науково значущим, а й практично важливим для забезпечення сталого розвитку держави.

Об'єктом дослідження є політичні ідеології як соціально-політичне явище.

Предметом дослідження є вплив політичних ідеологій на суспільно-політичний розвиток, зокрема на формування державних політик, взаємодію ідеологій із соціальними, економічними та культурними чинниками, а також їх роль у розвитку політичної культури та громадської думки.

Метою дослідження є аналіз ролі політичних ідеологій у процесах суспільно-політичного розвитку, визначення їх впливу на формування політичних систем, інститутів, стратегій у історичному, культурному та соціальному контекстах.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*:

– проаналізувати історію розвитку ідеологій в контексті впливу на суспільно-політичні процеси;

– з’ясувати основні терміни та поняття дослідження політичних ідеологій в контексті суспільно-політичного розвитку;

– визначити методи і принципи дослідження політичних ідеологій в контексті суспільно-політичного розвитку;

– дослідити вплив лібералізму на суспільно-політичне життя;

– проаналізувати роль консерватизму у суспільно-політичних процесах;

– розглянути соціалізм і комунізм як фактори суспільно-політичних трансформацій;

– дослідити сутність націоналізму як політичної ідеології та його значення у суспільно-політичних процесах формування державності;

– проаналізувати явище глобалізації та її вплив на політичні ідеології в контексті суспільно-політичного розвитку;

– дослідити явище постмодернізму та його ідеологічного плюралізму з погляду суспільно-політичного розвитку;

– розглянути розвиток політичних ідеологій в умовах цифрової революції;

– розробити рекомендації ідеологічного будівництва в Україні.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що політичні ідеології мають системний вплив на формування суспільних цінностей, політичних інститутів та моделей управління, та саме вони можуть бути провідним чинником стабільності або трансформації суспільно-політичного розвитку країни. Нині в Україні політичні ідеології, попри фрагментарність та низький рівень ідеологічної самоідентифікації населення, залишаються важливим чинником суспільно-політичного розвитку, оскільки вони впливають на формування партійної системи, політичної культури та державної політики в умовах демократичної трансформації та воєнних викликів.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань роботи були використані теоретичні методи, такі як: аналіз наукової літератури, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, структурно-функціональний метод, порівняльний метод, системний підхід.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 68 сторінок, зокрема 56 сторінок становить основний текст.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ

1.1. Історія розвитку ідеологій в контексті впливу на суспільно-політичні процеси

Політичні ідеології не є сталими або незмінними концептами, адже вони постійно еволюціонують у відповідь на соціальні трансформації, історичні виклики, наукові відкриття та потреби суспільства. Цей процес відображає зміну пріоритетів, переосмислення цінностей та адаптацію до нових форм політичної реальності.

Поняття політичної ідеології є відносно новим у історичній перспективі, хоча самі форми ідеологічного мислення супроводжують людство із зародженням перших форм політичної організації. Політичні ідеології беруть початок з часів Античності та Середньовіччя. Найбільший вплив на політичні теорії мала думка філософів, таких як Платон і Аристотель. Вони розглядали ідеї про найкращу форму правління, співвідношення влади, суспільного добробуту та індивідуальних прав. Платон в своїй роботі «Держава» описував ідеальну форму правління, в якій кожен клас суспільства має своє місце і роль. Зі свого боку Аристотель в «Політиці» запропонував класифікацію форм правління, підкреслюючи важливість середнього класу і поміркованих реформ.

Середньовіччя – час домінування релігійних ідеологій, де церква мала великий вплив на політику. Теократичні ідеї розвивалися, а духовенство виступало як головна сила, яка контролювала політичну владу. Святий Августин і Фома Аквінський обґрунтовували ідеї божественного права монархів і важливість церкви для суспільства.

Початки формування політичних ідеологій як систематизованих поглядів на владу й суспільство сягають епохи Просвітництва. Саме в цей період зародилися перші концептуальні основи лібералізму, консерватизму та

радикалізму. Ідеї Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо стали теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку політичної думки. Цей період можна вважати народженням сучасних ідеологій, оскільки вперше політичні переконання починають набувати цілісної системи поглядів, здатної впливати на широкі верстви населення.

Лібералізм, що утвердився як реакція на абсолютизм, спочатку відстоював індивідуальні свободи, обмежену владу монарха та права власності. Консерватизм, сформований у відповідь на Французьку революцію, прагнув зберегти традиції, релігійні й моральні засади. Натомість, соціалізм виник як критика наслідків індустріалізації, пропонуючи рівність та соціальну справедливість [58].

У XIX ст. ідеології набувають більш чіткої структури та перетворюються на основи політичних партій і соціальних рухів. З'являються різновиди основних ідеологій: ліберальний націоналізм, християнський соціалізм, соціал-демократія. Комунізм, заснований на марксистському аналізі історії та класової боротьби, стає важливим фактором революційних рухів у Європі.

У XX ст. відбувається радикалізація деяких ідеологій. Фашизм в Італії та нацизм у Німеччині пропонують авторитарну альтернативу демократичному устрою, будуючи свої доктрини на основі мілітаризму, расової переваги й тотального контролю [48]. У відповідь на це посилюються аналітичні розробки ліберальної демократії, яка після Другої світової війни утверджується як провідна модель у більшості західних країн.

У XX ст. світ став свідком ідеологічного протистояння на глобальному рівні – «холодної війни» між капіталістичним Заходом і комуністичним Сходом. Протягом цього періоду ідеології перетворюються на стратегічну зброю, використовуються для легітимації влади, мобілізації населення та ідеологічного контролю. У цей час також виникають нові політичні напрями: неолібералізм, фашизм, анархізм, екоідеології, фемінізм, постмодернізм.

Кожна з них у свій спосіб відповідала на виклики свого часу – економічні кризи, війни, екологічні катастрофи, культурну глобалізацію.

Після падіння «залізної завіси» та краху соціалістичних режимів у 1989-1991 рр. політичні ідеології зазнають нового переосмислення. Поширюється ідея «кінця ідеологій», однак вона повністю не справдилася. Натомість ідеології трансформуються в нові форми, а саме зростає значення зелених рухів, фемінізму, мультикультуралізму, цифрового лібералізму тощо. Ідеології стають більш фрагментованими та часто поєднуються у гібридні форми.

У XXI ст., на тлі глобалізації, кліматичних викликів, інформаційних війн і популізму, спостерігається оновлення як правих, так і лівих ідеологій. Наприклад, сучасний консерватизм уже не відкидає ринкову економіку, але при цьому наголошує на «традиційних цінностях», часто з культурного погляду. Ліві ідеології зосереджені не стільки на класовій боротьбі, скільки на соціальній справедливості, екології та правах меншин.

В Україні еволюція політичних ідеологій має свої особливості. За радянських часів домінував марксистсько-ленінський дискурс, який обмежував ідеологічну різноманітність. Після здобуття незалежності у 1991 р. українське суспільство переживає складний процес ідеологічного формування.

У політичному дискурсі незалежної України співіснують елементи націоналізму, лібералізму, соціал-демократії та популізму. Помітну роль відіграють ідеї патріотизму, європейської інтеграції, антикорупції, що не завжди мають чітке ідеологічне оформлення, але формують суспільні очікування й політичні програми. Наприклад, політичні сили, такі як «Голос» чи «Європейська солідарність», мають ліберально-демократичний ухил, тоді як «Батьківщина» тяжіє до соціал-демократичного дискурса.

Після Революції Гідності та з початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. український націоналізм набув нового змісту – від радикального гасла до символу єдності, самозахисту та боротьби за свободу. Це свідчить про

гнучкість ідеологій і їхню здатність трансформуватись під впливом історичних обставин.

У сучасному суспільстві, попри концепцію про «кінець історії», яку висунув і обґрунтував Ф. Фукуяма в його есе «Кінець історії», політичні ідеології продовжують впливати на виборчу поведінку, формування громадської думки та стратегічні напрями розвитку держав [30]. Водночас помітне зростання ідеологічного плюралізму, фрагментації і поєднання елементів різних ідеологічних шкіл у межах одного політичного руху чи партії. Передусім це характерно для перехідних демократій, де ідеологія часто підміняється популізмом чи персоналістським лідерством.

Отже, історія розвитку ідеологій – це не лише зміна політичних поглядів, а й відображення глибинних трансформацій у суспільстві. Ідеології – є не лише реакцією на реалії, а й чинником їх творення, формуючи довгострокову візію майбутнього, до якої прагне суспільство.

1.2. Визначення основних понять дослідження

Суспільно-політичні процеси – це динамічні явища, що охоплюють взаємодію соціальних та політичних чинників, що формують і трансформують суспільство та його політичну систему. Ці процеси містять діяльність різних соціальних груп, інститутів влади, політичних партій та громадян, що спрямована на досягнення певних політичних цілей і реалізацію владних повноважень [15].

Політичний процес – це сукупність різних видів діяльності суб’єктів політики, що включені в динаміку практично політичних відносин, охоплюють всі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети. Ці дії відображають динаміку політичного життя, розвиток політичних явищ і подій у суспільстві [15, с.249].

Отже, суспільно-політичні процеси відображають взаємозв’язок соціальних і політичних дій, що забезпечують функціонування та розвиток політичної системи суспільства.

Термін «ідеологія» має старогрецьке походження. У перекладі він означає «вчення про ідеї» та вперше у наукове використання був введений у кінці XVIII ст. Антуаном де Трасі. У своїй праці «Елементи ідеології» він визначав ідеологію як науку, що повинна бути засобом виховання громадянських чеснот, що забезпечують стабільність суспільства.

Політична свідомість має дві основні форми: політична ідеологія та політична психологія. Система поглядів, що відзеркалює інтереси громадян, визначає політичну діяльність. Інтереси громадян можуть відтворюватись в різних формах, таких як релігія, наука, мистецтво тощо, але ідеологічне відображення дійсності безпосередньо пов'язане з політикою. Суб'єктивна сторона політики проявляється через політичну свідомість. Вона охоплює цінності, емоції людей, що визначають їх поведінку у сфері політичних відносин. Від політичної свідомості залежить зміст і характер політичного процесу [55].

У західній політичній науці переважає трактування ідеології як надісторичного явища, що існує незалежно від соціальних і політичних умов. Переважно ідеологію характеризують як систему цінностей.

Деякі вчені розділяють ідеологію та науку, тим самим заперечуючи в ідеології пізнавальну функцію. М. Вебер вважав, що ідеологія, як і інші світоглядні та релігійні концепції, належить до систем віри, заперечуючи цим питання про її науковість [6]. Сучасний політолог У. Матц розглядає ідеологію як віру та вважає, що вона не є продовженням соціальних процесів.

Західні вчені Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, К. Поппер та інші трактують ідеологію як систему недостовірних ідей, що не дають об'єктивної характеристики дійсності, та створені концепції в інтересах певних соціальних груп [55].

Г. Клімова у своєму дослідженні систематизує таке: Т. Парсонс трактує ідеологію як систему цінностей певного суспільства, функціональний елемент політичної системи, який визначає основні напрями розвитку соціуму, підтримує існуючий порядок. Р. Пайпс і Л. Браун зводять поняття ідеології до

визначення психології окремих соціальних груп і індивидів. Р. Арон, Е. Шілз та У. Матц розглядають ідеологію як регулятор суспільних відносин, а також як релігійно вмотивовану систему – ерзац-релігію, здатну конструювати картину світу, що складається у просторі екзистенційної кризи. Так, згідно з У. Матцом, ідеологія наділяє сенсом дію в межах екзистенції як релігійна сакрально-політична доктрина [31].

Нині єдиного уявлення про визначення поняття «ідеологія» не існує. Проте більшість вчених підтримують думку про те, що це систематизована сукупність ідей, що відображають інтереси, цілі та наміри великих соціальних груп – класів, націй, партій.

Будь-яка ідеологія носить політичний характер, але поняття «політична ідеологія» використовується для характеристики раціонально-ціннісного мотивування політичної поведінки та світоглядної основи політики.

Отже, політична ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних ідей, символів та переконань, призначених об'єднувати людей задля спільних політичних дій та досягнення відповідних цілей [23].

Політична ідеологія є системою концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій. Вона спрямована розкрити як особливості політичного й ідеологічного процесів, так і їхню взаємодію, взаємовплив у реальному житті [48, с. 446–447]. Тому в межах політичної ідеології ідеологічний процес розкривається з політичного боку, а політичний – з ідеологічного. Наслідком цього стає синтезоване знання про політичний та ідеологічний процеси [9, с. 117].

На думку таких українських вчених як М. Михальченко, М. Остапенко, О. Воронянський, Т. Кулішенко, І. Скубій політична ідеологія має такі структурні компоненти: політичні ідеї; політичні гіпотези, концепції, теорії, доктрини; політичні ідеали, цінності, гасла; політичні міфи і політичні утопії; політичні програми [31].

Політичні ідеології можуть мати різну спрямованість як ліберальну і соціальну, так і консервативну і радикальну. Вони є теоретичними основами для політичних програм партій, рухів, громадських об'єднань і навіть для державної політики.

А. Колісніченко визначає такі моделі розроблення політичної ідеології. Перша модель – ревіталізація ідеологій, унаслідок якої йде процес звернення до попередніх ідей та відродження їх у реформованому варіанті. Друга модель – модель конденсації ідеологій, а саме внаслідок своєрідної зміни масової свідомості притаманні їй ознаки трансформуються в ідеологічні форми. Третя модель – інтегративна, у цьому варіанті йде процес синтезу різних ідей та уявлень існуючих ідейно-політичних концепцій. Четверта модель – дивергентна, коли проходить дезінтеграція ідеології, що існує та формується створюється нова політична ідеологія [32, с. 128]. Слід звернути увагу на те, що у реальному політичному процесі ці моделі доповнюють одна одну, а не існують у своїй чистій формі.

За Г. Клімовою політична ідеологія спрямована не лише на поширення, пропагування ідеалів та цілей, але й передусім на досягнення цілеспрямованих дій громадян на виконання поставлених нею завдань. Тому реальна «вага» політичної ідеології в соціально-політичному житті суспільства залежить від ступеня її впливу на суспільну свідомість, що здійснюється за допомогою реалізації її основних функцій [31].

Політична ідеологія виконує багато функцій і вчені по-різному підходять до їх визначення. Українські дослідники виокремлюють такі:

- орієнтаційна – дає чітке уявлення про те, як саме повинне функціонувати суспільство, які цінності та принципи є важливими для його розвитку;

- мобілізаційна – допомагає формувати політичні рухи, партії та громадські організації, які прагнуть реалізувати ідеї, закладені в певній ідеології;

- інтеграційна – сприяє об’єднанню різних соціальних груп навколо спільних ідеалів і цілей;

- критична – вказує на недоліки в поточному політичному, соціальному чи економічному устрої, пропонуючи альтернативи чи способи покращення.

У межах сучасної політичної науки вирізняють кілька основних ідеологічних напрямів, що мають глибоке історичне коріння та різноманітні прояви в сучасних політичних системах.

Однією із найстаріших ідеологій, що виникла ще у добу Просвітництва, є *лібералізм.* Основні цінності лібералізму – це свобода особистості, рівність перед законом, приватна власність, ринкова економіка та обмежене втручання держави в життя громадян. Ліберали відстоюють принцип верховенства права, свободу слова, свободу совісті й демократичний політичний устрій. У XXI ст. лібералізм поділяється на класичний або, як його ще називають економічний, і соціальний, що акцентує увагу на ролі держави у забезпеченні базових соціальних гарантій [23].

Основними дослідниками лібералізму стали: Дж. Локк, Ш. Монтеск’є, А. Сміт, Ж.-Ж. Руссо, Ал. Де Токвіль, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж. Бентам, Дж. Ст. Мілль.

В Україні ідеї лібералізму активно просувають політичні сили, орієнтовані на європейську інтеграцію та реформи. Показовою у цьому питанні є партія «Голос». Вона висвітлює ідеї свободи особистості, прозорості влади та ринкової економіки.

Ідеологія, що наголошує на важливості збереження традицій, моральних цінностей, стабільності та поступових змін у суспільстві – це *консерватизм*. Консерватори виступають за сильну державу, порядок, авторитет релігії та національної ідентичності. Вони скептично ставляться до радикальних реформ, вважаючи, що соціальний розвиток має ґрунтуватися на історичному досвіді та поступовості [23].

В Україні консервативні погляди частково представлені у програмних документах партії «Свобода» та інших правоконсервативних об’єднань.

Ще однією політичною ідеологією є *соціалізм*. Він формувався як відповідь на соціальні проблеми, породжені індустріалізацією та капіталізмом. Основна мета соціалістичної ідеології – це побудова справедливого суспільства, в якому немає соціальної нерівності. Соціалісти виступають за колективну або державну власність на засоби виробництва, високий рівень соціального захисту, рівний доступ до освіти й медицини. У сучасному світі соціалізм найчастіше проявляється у формі соціал-демократії [23].

В Україні ж соціалістичні гасла активно використовувалися в політичному житті початку 2000-х років. Частина електорату підтримувала ідеї державної підтримки та рівності, що знаходило відображення у програмах Соціалістичної партії України та інших лівоцентристських сил.

Радикальнішою формою соціалістичної ідеології є *комунізм*. Він заснований на ідеях К. Маркса, Ф. Енгельса, які пізніше розвинув В. Ленін. Комуністи прагнуть до повного скасування приватної власності, ліквідації класових відмінностей і побудови безкласового суспільства, де засоби виробництва належать народу. Хоча практична реалізація комуністичних ідей у XX ст. часто супроводжувалась авторитаризмом і репресіями, самі ідеї досі залишаються актуальними в окремих регіонах світу [23].

В історії України комуністична ідеологія домінувала в радянський період, і навіть після здобуття незалежності ще певний час залишалася впливовою. Комуністична партія України брала участь у парламентських виборах до 2014 року, однак поступово втратила підтримку через асоціацію з радянським минулим.

Ідеологією, що ставить в основу політичного життя інтереси нації є *націоналізм*. Основні ідеї націоналізму полягають у національному самовизначенніі, захисті культурної ідентичності, пріоритеті інтересів нації у внутрішній і зовнішній політиці. Залежно від контексту націоналізм може мати як демократичні, так і авторитарні прояви. В Україні, зокрема, націоналізм відіграє важливу роль у процесах державотворення та протистояння зовнішній агресії [23].

Прикладом українського націоналізму є діяльність Організації українських націоналістів у ХХ ст., а в сучасності – активна позиція правих сил, як-от «Правий сектор» чи частково «Свобода», що зосереджені на захисті національної ідентичності та суверенітету держави.

Натомість існує також ідеологія, що заперечує необхідність держави як інституту, вважаючи її джерелом примусу та несправедливості – *анархізм*. Анархісти прагнуть до самоорганізації суспільства на основі добровільного об'єднання, солідарності та самоврядування. Хоча анархізм не має широкої підтримки в сучасному політичному житті, його ідеї мають вплив на різноманітні протестні рухи та утопічні концепції [23].

В Україні анархістські ідеї найяскравіше проявились у період діяльності Нестора Махна на початку ХХ ст. У сучасному суспільстві ці ідеї поширені серед частини молодіжних і антисистемних рухів.

Радикальною, авторитарною ідеологією, що відкидає демократію, рівність і індивідуальні права є *фашизм*. Вона побудована на принципах жорсткої централізації влади, націоналізму, мілітаризму й культу лідера. Історичний досвід ХХ ст., а саме таких країн як Італія та Німеччина, засвідчив небезпеку фашизму, проте й у сучасному світі виникають ультраправі рухи, що виявляють споріднені риси [23].

В Україні відкритий фашизм не має легітимного політичного представництва, однак його риси іноді приписують ультранаціоналістичним групам, зокрема у пропагандистських повідомленнях російських медіа. Насправді ж більшість таких звинувачень є політично вмотивованими та не мають об'єктивного підґрунтя.

Отже, політичні ідеології є складними й багатовимірними утвореннями, що охоплюють як раціональні обґрунтування політичних систем, так і глибоко емоційні, символічні складові. Їхнє вивчення дозволяє краще зрозуміти мотиви політичної поведінки, природу владних відносин і напрями суспільного розвитку.

1.3. Методи і принципи дослідження

Під час пропонованого дослідження були використані такі теоретичні методи:

- аналіз наукової літератури;
- синтез;
- індукція;
- дедукція;
- порівняння;
- структурно-функціональний.

Метод аналізу наукової літератури у процесі дослідження використовувався длявивчення концептуальних підходів до розуміння сутності політичних ідеологій, їх класифікації, функцій та історичної еволюції. Через опрацювання наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів було здійснено порівняння різних теоретичних позицій щодо ролі ідеологій у суспільно-політичному житті суспільства. Цей метод був застосований на таких платформах баз даних як Google Scholar, НБУ ім. Вернадського тощо для пошуку наукових статей, книг, дисертацій та інших публікацій.

За допомогою цього методу нам вдалося виявити еволюцію поглядів на природу політичної ідеології – від класичних філософських підодів до сучасних концепцій; визначити загальні та відмінні риси основних ідеологічних течій; проаналізувати вплив політичних ідеологій на суспільно-політичні трансформації в різні історичні періоди, насамперед в контексті революцій, війн, формування держав.

Унаслідок аналізу було сформовано теоретичну базу дослідження, на основі якої здійснювалось подальше обґрунтування вибору об’єкта, предмета, мети та завдань роботи.

У нашому дослідженні метод синтезу застосувався на етапах узагальнення отриманих знань про природу, еволюцію та функціонування політичних ідеологій.

За допомогою цього методу вдалось сформувати цілісну конконцептуальну модель впливу політичних ідеологій на суспільно-політичний розвиток, поєднати історичні приклади трансформації суспільств під впливом ідеологічних чинників з теоретичним аналізом механізмів цього впливу, а також створити основу для власних висновків.

Отже, метод синтезу забезпечив логічну узгодженість дослідження, уможлививши створення узагальненого наукового висновку про місце та значення політичних ідеологій у процесі суспільно-політичного розвитку.

Під час дослідження обраної теми був застосований метод індукції, а саме ід час аналізу окремих історичних випадків впливу політичних ідеологій на суспільно-політичні процеси з метою формулювання загальних закономірностей і висновків щодо ролі ідеологій у розвитку суспільства.

Саме цей метод дозволив розглянути конкретні приклади впровадження політичних ідеологій у різних країнах, проаналізувати наслідки реалізацій конкретних ідеологій у політичній практиці, а також на основі таких кейсів сформулювати узагальнення, що вказують на спільні риси впливу ідеологій на політичну стабільність, демократичність режиму або ідеологічну мобілізацію населення.

Під час нашого дослідження метод дедукції полягав у тому, що дослідження виходило з узагальнених теоретичних положень про суть політичних ідеологій та їхні властивості, а вже на їхній основі проводився аналіз конкретних суспільно-політичних ситуацій в історичному та сучасному контексті.

Під час дослідження також було використано метод порівняння для иявлення спільних та відмінних рис політичних ідеологій, а також аналізу особливостей їх впливу на суспільно-політичні процеси в різних історичних і національних контекстах. У межах цього методу було оцінено специфіку ідеологічного ландшафту в Україні порівняно з іншими країнами Європи.

Застосування методу порівняння дало змогу глибше зрозуміти різноманіття політичних моделей, а також сформувати узагальнення про

універсальні та специфічні механізми впливу ідеологій на суспільний розвиток.

Структурно-функціональний метод було використано для аналізу політичних ідеологій як системних утворень, що складаються з певних структурних елементів і виконують певні функції у політичному житті суспільства. Цей метод дозволив ророзглянути політичну ідеологію як елемент політичної системи, що взаємодіє з іншими її підсистемами, проаналізувати ключові функції політичних ідеологій у суспільно-політичному процесі. За допомогою цього методу було визначено вплив політичної ідеології на стабільність, зміни та розвиток політичної системи загалом.

В основі нашого дослідження покладено такі наукові принципи, як:

- системності – реалізується через розгляд політичної ідеології як цілісного явища, що має власну внутрішню структуру і взаємодіє з іншими елементами суспільно-політичної системи, тобто аналізується не лише зміст ідеології, а й її функції, механізми впливу, історичні форми та сучасне значення;

- об’єктивності – реалізований у тому, що дослідження базується на об’єктивних даних та фактах, критичному аналізі джерел, а також використані надійні і валідні методи збору та аналізу даних;

- науковості – висновки та рекомендації базуються на авторитетних науково підтверджених даних та теоретичних засадах, а огляд наукової літератури проведений з враховуванням існуючих дослідженнь у цій галузі;

- історизму – полягає у врахуванні еволюції політичних ідеалогій у часовій перспективі; аналізі зміни функцій та впливу ідеологій;

- практичної спрямованості – результати дослідження зорієнтовані на актуальні проблеми сьогодення, такі як: вплив ідеологій на український політичний процес, роль ідеології у формування громадянської свідомості.

Отже, під час дослідження були застосовані комбіновані методи та принципи. Це дозволило отримати всебічну картину ситуації та розробити рекомендації ідеологічного будівництва в Україні.

РОЗДІЛ 2
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК

2.1. Вплив лібералізму на суспільно-політичний розвиток

Лібералізм як ідеологія сформувався у відповідь на виклики авторитаризму, церковного домінування та економічної нерівності.

Наукова характеристика широкого значення лібералізму така: «це інтелектуальна і моральна настанова на таку організацію суспільного життя, яка побудована на визнанні політичних і економічних прав індивіду в межах норм закону». [4, с. 180] Його базові принципи, такі як свобода особистості, верховенство права, приватна власність та демократичне врядування, суттєво вплинули на трансформації в суспільстві.

У класичному розумінні лібералізм спрямований на максимальну реалізацію прав і свобод людини. Саме ця ідея стала основою для багатьох реформ у європейських країнах, зокрема в галузі освіти, охорони здоров'я, правосуддя.

Лібералізм – це політичний феномен, в центрі його стоїть особистість, а власність гарантує безпеку цієї особистості. Лібералізм гарантує насамперед політичну свободу – свободу громадян від гноблення державою. Лібералізм є найвищим засобом обмеження влади, в той час як демократія означає владу народу в державі.

У сучасному лібералізмі, який, на відміну від класичного лібералізму, є більш активним, є розуміння, що без влади обійтися не можливо. Тому сучасний лібералізм, будучи націленим на зміни, прагне здійснювати реформи задля покращання взаємовідносин між владою та індивідом. [33, с. 126]

П. Гай-Нижняк у своєму доробку окреслює такі форми лібералізму: політичний, економічний, культурний, соціальний [13].

Політичний лібералізм виступає за ліберальну демократію та проти авторитаризму. Він ґрунтується на ідеях верховенства права, поділу влад,

гарантій прав і свобод людини, а також участі громадян у політичному житті. У сучасних демократіях політичний лібералізм є основою легітимності державної влади.

Зі свого боку економічний лібералізм виступає за приватну власність і проти державного регулювання. Він передбачає мінімальне втручання держави в економіку, вільний ринок, захист приватної власності, конкуренцію та підприємницьку ініціативу.

Культурний лібералізм постає за особисту свободу і проти обмежень на неї з міркувань патріотизму або релігії. Ця форма пов'язана із визнанням плюралізму думок, стилів життя, світоглядів, із повагою до прав меншин, свободою самовираження та толерантністю до різноманіття.

Соціальний лібералізм виступає за рівність можливостей і проти економічної експлуатації. Він поєднує принципи особистої свободи з ідеєю соціальної справедливості та визнає необхідність державної підтримки вразливих груп, доступу до таких базових потреб, як освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги, та рівних стартових можливостей для всіх.

Г. Куц під час порівняльного аналізу доводить, що у політичному контексті лібералізм виступає за втілення зразків ліберальної демократії, ведучи боротьбу проти всіляких форм авторитаризму. В економічному контексті увага лібералізму акцентована на інституті приватної власності та обмеженні впливу держави, насамперед щодо ринку. Культурний вимір ліберальної проблематики зосереджено на особистих свободах індивіда та широкій палітрі вибору стилів життя. У соціальному контексті ліберальні практики сфокусовані найчастіше на проблемі рівності умов [33, с. 129].

В Україні ліберальні ідеї почали поширюватися в другій половині XIX ст. завдяки діяльності таких мислителів, як М. Драгоманов, який поєднував ліберальні принципи з національними та соціальними ідеями. Він виступав за децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування та захист прав особистості.

У XX ст. ліберальні ідеї були підхоплені українськими дисидентами, які боролися за права людини та національну незалежність.

Після здобуття незалежності в 1991 році, Україна взяла курс на демократичні реформи, орієнтовані на ліберальні цінності, такі як верховенство права, свобода слова та ринкова економіка. Суспільний запит на особисту свободу, гідність та справедливість, що став особливо відчутним після подій Майдану 2013-2014 р., можна трактувати як прояв ліберальної свідомості, що формується не інституційно, а екзистенційно, тобто через особистий досвід несправедливості.

Революція Гідності є яскравим прикладом формування політичного лібералізму в Україні. Саме тоді суспільство масово заявило про потребу в демократичних інститутах, прозорості державного управління та підзвітності влади громадянам. Прикладами реалізації політичного лібералізму можна вважати впровадження електронного декларування, антикорупційних органів, відкритих даних тощо.

Як зазначає український політолог В. Євтушенко, лібералізм в українському контексті став не просто ідеологічною альтернативою, а формою виживання демократії в умовах пострадянської трансформації [24].

Науковці відзначають, що в Україні лібералізм має форму радше громадянського, ніж економічного спрямування. Це пов’язано з історичними передумавами, а саме довгі роки авторитаризму у радянську добу сформували запит на захист прав, а не на ринок. Дослідники наголошують на тому, що українське суспільство підтримує ідеї свободи слова, вибору та толерантності, але водночас побоюється «дикого капіталізму», що асоціюється з 90-ми роками.

З цього боку доречно розглянути певне упереджене ставлення до ліберальної економіки, що часто асоціюється з безконтрольністю, а не з розвитком. Однак з іншого боку нині в Україні зростає популярність малого бізнесу, ІТ-сектору, фрілансу – тобто форм діяльності, де економічна свобода

є основною умовою успіху. У цьому сенсі українське суспільство поступово освоює економічний лібералізм «знизу».

Лібералізм також суттєво впливає на розвиток громадянського суспільства. У цьому аспекті варто згадати активність волонтерських, правозахисних та антикорупційних ініціатив, що набули поширення після 2014 року. Вони базуються саме на ліберальних засадах: горизонтальна структура, самовизначення, індивідуальна відповідальність. Наприклад, волонтерські рухи на підтримку ЗСУ стали не просто проявом патріотизму, а ілюстрацією того, як громадяни в ліберальному суспільстві можуть брати на себе ініціативу без прямої вказівки влади.

В Україні вимір культурного лібералізму почав активно розвиватись упродовж останніх десяти років. Зокрема, суспільство стало більш відкрите до феміністичного дискурсу, прав ЛГБТК+ спільноти, інклюзивності в освіті та публічному просторі. Важливим кроком став закон про мову, що був прийнятий у 2019 р., це з одного боку сприяє зміцненню культурної ідентичності, а з іншого – викликає полеміку щодо балансу між державними інтересами та культурними свободами.

У молодіжному середовищі дедалі помітнішою стає тенденція до індивідуалізму, права на особисту думку та неприйняття стереотипів, що також є ознаками культурного лібералізму. Але процес не є однорідним: частина суспільства сприймає нові ідеї з тривогою або спротивом, що засвідчує ціннісну поляризацію.

Варто також зазначити, що лібералізм не є однозначно позитивним у своєму впливі. З одного боку, він стимулює економічну свободу й конкуренцію, з іншого – може сприяти соціальній фрагментації, якщо держава недостатньо регулює процеси. У контексті України це проявляється у зростанні нерівності, зокрема між містом і селом, центром і периферією, що підсилюється відсутністю стабільної соціальної політики.

Сучасна українська молодь дедалі частіше демонструє ліберальні погляди: толерантність до різноманіття, відкритість до реформ, підтримку свободи самовираження.

Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширені і в сучасній Україні, на їх основі діють ряд політичних партій, зокрема, Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП), Християнсько-ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)) та інші, ліберальну ідеологію підтримували (принаймні декларативно) усі Президенти України та основні потужні політичні партії демократичної спрямованості, що однак не означало їх намагання щиро сповідувати ліберальні цінності, а тим паче втілювати їх у життя [11, с. 14].

Отже, лібералізм, як ідеологія, мав значний вплив на суспільно-політичний розвиток, сприяючи утвердженню демократичних інститутів, захисту прав людини та розвитку ринкової економіки. Також лібералізм справив глибокий вплив і на українське суспільство. Він сприяв формуванню нової громадянської ідентичності, переосмисленню ролі держави та відкритості до змін. Ліберальні ідеї стали важливим чинником у боротьбі за національну незалежність та демократичні перетворення. Водночас ці процеси залишаються складними, з огляду на нерівномірність впровадження ліберальних принципів та спротив частини населення, що можна розглядати як наслідок довготривалого перебування в умовах несвободи.

2.2. Консерватизм і його роль у суспільно-політичних процесах

Консерватизм (від лат conservare – зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтується на збереження та підтримання традиційних цінностей і морально-правових засад, що лежать в основі сім’ї, нації, релігії та власності [30, с.154].

Консерватизм як політична ідеологія виник у відповідь на радикальні зміни доби Просвітництва і Французької революції. Його центральною ідеєю

є збереження сталих форм суспільного життя, опора на традиції, релігійні й моральні цінності, а також скепсис до надто швидких трансформацій, що можуть зруйнувати соціальний порядок.

Найважливіші погляди, що охоплює консерватизм це: традиція (традиціоналізм), людська недосконалість (скептецизм), органічне суспільство (органіцизм), ієрархію суспільних інститутів влади (ієрархізм, кратоцизм) та власність (приватизм) [30, с.157].

У політичній думці розрізняють кілька основних форм консерватизму.

По-перше, це традиційний косерватизм. Адже основна його ідея – захист саме традицій. Проте він також зорієнтований на захист ієрархій, релігії, родини, морального порядку та є найбільш притаманним релігійним і постімперським суспільствам. Такий традиціоналізм включає в себе певний суспільно-політичний лад, який розуміється як продукт історії, спадщина від покоління до покоління.

По-друге, це національний консерватизм або, як його ще називають, етноконсерватизм. Він зосереджений на національній ідентичності, патріотизмі та етнічній спадщині.

По-третє, це соціальний консерватизм. Ця форма спрямована на захист традиційних соціальних норм, зокрема щодо інституту шлюбу, гендерних ролей, сексуальності, виховання дітей.

І насамкінець, це неоконсерватизм. Він виник як відповідь на кризу ліберальної моделі в XX ст. та поєднує ринкову економіку з жорсткою зовнішньою політикою та моральним порядком. Три основних елементи неоконсерватизму – це суспільний порядок, суспільна етика і національна ідентичність.

Отже, поряд з основними засадничими принципами консерватизму як ідеології, існують соціальні і політичні інституції: церква і релігія, нація, право, конституція, рівність і демократія, які історично так чи інакше пов’язані з консерватизмом і впливають на формування різних форм консерватизму як політичної течії [30, с.168].

Попри поширене уявлення про консерватизм як про реакційну або архаїчну силу, він відіграє конструктивну роль у політичних процесах, зокрема в стабілізації суспільства в часи турбулентності. Як зауважує український філософ Л. Шкляр, консерватизм не стільки протистоїть змінам, скільки прагне, щоб вони мали поступовий, еволюційний характер, відповідний до історичного та культурного контексту [53].

В історії України консерватизм має глибоке коріння. В. Липинський, український консервативний мислитель, розглядав ідеологію як рушійну силу національного відродження. Він вважав, що лише власна держава, збудована на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду та анархії. В. Липинський обстоював ідею легітимної монархії, що б забезпечила стабільність та порядок у суспільстві [12].

Водночас в українському політичному просторі консерватизм довгий час не мав чітко окресленої інституційної форми, однак його ціннісні установки були й залишаються помітними, наприклад у риториці окремих політичних партій або в загальносуспільних очікуваннях. Зокрема, в періоди загроз національному суверенітету, 2014, 2022 рр., в Україні спостерігається посилення патріотичного дискурсу, апеляції до «традиційної сім'ї», героїчного минулого та релігійної єдності. Це є ознаки культурного консерватизму, що виконує функцію мобілізації національної спільноти.

Нині в Україні консервативні ідеї представлені в діяльності низки політичних партій та рухів. Наприклад, Українська народна консервативна партія (УНКП) виступає за підтримку розвитку місцевого самоврядування, національно-патріотичні інтереси та створення ефективної армії на основі професійно-добровільного контрактного принципу.

Іншим прикладом є Всеукраїнське об'єднання «Свобода», що, хоча й має націоналістичний характер, пропагує консервативні цінності, такі як захист традиційної родини, християнської моралі та національної культури. Партія виступає за люстрацію владних структур та очищення їх від «агентів Москви», а також заборону комуністичної партії.

Разом з тим український консерватизм має специфіку – він нерідко виступає не як захист стабільного устрою, а як реакція на тривалу відсутність справжньої державності, спроба закріпити досягнуте в умовах нестабільності. Наприклад, ідеї захисту української мови, історичної пам’яті, армії та церкви можуть розглядатись як спроба зберегти власну ідентичність у відповідь на зовнішню агресію й внутрішню фрагментованість.

Консерватизм також проявляється в суспільному спротиві до надто швидких ліберальних реформ, передусім у сфері моралі, освіти чи культури. Частина населення, насамперед в регіонах із сильними традиційними уявленнями, відчуває тривогу перед змінами, що сприймаються як такі, що «нав’язані» ззовні. Це породжує поляризацію, але водночас вказує на потребу в інклюзивному діалозі між модернізаційними та традиціоналістськими силами.

Попри певне протистояння з іншими ідеологіями, консерватизм має потенціал для конструктивного впливу на політику. Це помітно в аспектах розбудови інституцій, довіри до держави, підтримки родинної політики, розвитку локальних громад. Саме на цих засадах будуються деякі ініціативи з підтримки ветеранів, освітні програми з національного виховання тощо.

Варто зазначити, що консерватизм в Україні має як західноєвропейські витоки, так і автохтонні елементи, пов’язані з досвідом історичного пригнічення, боротьби за незалежність і національного відродження. Його роль полягає не лише у спротиві змінам, а у наданні їм меж, смислу й етичної глибини.

Отже, вплив консерватизму на суспільно-політичні процеси полягає у тому, що він сприяє стабілізації суспільства, збереженню національної ідентичності та традиційних цінностей. У періоди політичної нестабільності та соціальних трансформацій консервативні ідеї можуть виступати як противага радикальним змінам, забезпечуючи поступовість реформ та збереження суспільного порядку.

В українському суспільстві консерватизм відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості, підтримці традиційної культури та моралі. Він також сприяє розвитку громадянського суспільства через підтримку інститутів місцевого самоврядування та участі громадян у політичному житті.

2.3. Соціалізм і комунізм як фактори суспільно-політичних трансформацій

Соціалізм і комунізм – дві взаємопов'язані, але не тотожні ідеології, що відіграли значну роль у світовій історії та мали особливий вплив на суспільно-політичний розвиток України. Обидві концепції постали як відповідь на соціальну нерівність, породжену індустріалізацією та капіталізмом, і обіцяли справедливий лад, де матеріальні ресурси належать не окремим особам, а колективу.

Соціалізм як суспільно-політична доктрина почав формуватись ще у XVIII ст. з ідей К. А. де Сен-Сімона, Р. Оуена, Ш. Фур'є. Пізніше, з приходом марксизму, соціалізм набуває наукової форми. Маркс і Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії» (1848) виклали принципи історичного матеріалізму, де розвиток суспільства пояснюється боротьбою класів, а кінцевою метою проголошено безкласове комуністичне суспільство. Отже, можна зробити висновок, що комунізм у цьому контексті – це завершальна фаза, а соціалізм – перехідний етап.

У XX ст. соціалізм набув різноманітних форм: від демократичного соціалізму у скандинавських країнах до тоталітарного комунізму в СРСР. Саме останній став домінантною моделлю в Україні впродовж 1920-1991 рр. Українське суспільство пережило глибокі трансформації: колективізацію, індустріалізацію, урбанізацію, масову освіту та медичне забезпечення. Відповідно все це здійснювалось під гаслами соціалістичної рівності. Ці

заходи мали на меті створення безкласового суспільства, але на практиці призвели до значних соціальних потрясінь.

Одним із провідних елементів соціалістичної політики була колективізація сільського господарства, що проводилася в Україні в 1928-1933 рр. Цей процес передбачав об'єднання індивідуальних селянських господарств у колективні ферми (колгоспи) та ліквідацію заможного селянства (куркулів) як класу. Колективізація супроводжувалася насильницькими методами, що призвело до масових репресій, депортацій та голоду. Зокрема, Голодомор 1932-1933 рр., спричинений політикою колективізації та хлібозаготівель, став однією з найтрагічніших сторінок в історії України.

Комуністична ідеологія передбачала жорсткий контроль над політичним життям. У 1920-х р. було ліквідовано багатопартійність, а Комуністична партія більшовиків України (КП(б)У) стала єдиною легальною політичною силою. Це призвело до встановлення однопартійної системи та репресій проти опозиційних сил. У 1930-х р. розпочалися масові політичні репресії, спрямовані проти інтелігенції, духовенства та інших верств населення, які вважалися «ворогами народу».

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. розпочався процес десталінізації, спрямований на пом'якшення репресивної політики та лібералізацію суспільного життя. В Україні цей процес проявився в реабілітації жертв репресій, зменшенні цензури та деякому послабленні ідеологічного контролю. Проте ці зміни були обмеженими і не призвели до кардинальних реформ.

У 1980-х р., в умовах економічної кризи та зростаючого невдоволення населення, радянське керівництво розпочало політику перебудови, що передбачала економічні та політичні реформи. В Україні це призвело до активізації національного руху, зростання громадянської активності та вимог незалежності. У 1991 р. Верховна Рада України проголосила незалежність, що стало кінцем радянської епохи в історії країни.

Як зазначає історик Я. Грицак, комунізм в СРСР був радше формою державного примусу, ніж рівноправного самоврядування [16].

Попри те, що соціалізм і комунізм за своєю суттю є спорідненими ідеологіями, важливо розрізняти їхню роль у практичному втіленні в політичному та суспільному житті. Соціалізм як ідеологія робить акцент на рівності, соціальній справедливості та ролі держави у перерозподілі ресурсів. Його м'які форми часто зустрічаються у європейських соціал-демократичних моделях, наприклад, у Швеції, Данії чи Німеччині, де ринок і держава співіснують задля добробуту громадян.

Натомість комунізм, зокрема в його радянському варіанті, перетворився на систему тотального контролю, де будь-яка приватна ініціатива була фактично знищена, а ідеологія витіснила живу політичну думку. В Україні ця модель набула форми репресивного соціального інженерства, як приклад можна навести колективізацію, Голодомор 1932-1933 рр., масові репресії та утиск української ідентичності.

Найглибший вплив соціалізм і комунізм мали не лише на економіку, а й на соціальну психологію. Пропаганда колективізму, образ «нової радянської людини», заборона приватної ініціативи – сформували патерналістську свідомість, що досі впливає на ставлення частини українців до держави. Як зазначають соціологи пострадянські суспільства часто тяжіють до очікувань, що «держава мусить забезпечити все».

Такі трансформації, хоч і позиціонувалися як «будівництво справедливого суспільства», на практиці призвели до деформації політичної культури, апатії громадян до держави та культивування патерналістського мислення. В умовах пострадянської України наслідки цього ще досі помітні. До прикладу недовіра до інституцій, очікування «сильної руки», ностальгія за «стабільністю» радянського часу.

Також внаслідок радянської соціальної інженерії було зруйновано багато горизонтальних зв'язків: громади, родинні мережі, традиційна культура. Замість них постала вертикальна структура «партія – трудовий колектив – особа».

У XXI ст. ідеї соціалізму не зникли, а трансформувались. В Україні з 2000-х років знову почали звучати ідеї в контексті захисту трудових прав, соціального забезпечення, протидії олігархії. Проте на відміну від радянської моделі, сучасні українські соціалісти, як-от частина громадських активістів, правозахисників, деякі профспілки, акцентують увагу на демократичному контролі над ресурсами, а не на диктатурі.

Відомо, що у незалежній Україні час від часу виникали спроби відродження соціалістичних елементів у новому форматі, тобто через політичні проєкти лівого спрямування або соціальні ініціативи. Однак варто зазначити, що більшість з них були радше популістськими, ніж ідеологічно обґрунтованими.

Цікаво, що з 2014 року і особливо після 2022-го в Україні спостерігається неочікуване зміщення акцентів – від етатизму до горизонтальної самоорганізації. Волонтерські ініціативи, взаємодопомога, краудфандинг – це елементи «нового соціалізму», що не протистоїть лібералізму, а прагне балансу між справедливістю та свободою.

Соціалізм і комунізм були потужними агентами трансформації. Але водночас досвід соціалізму та комунізму в Україні має двозначну спадщину. З одного боку – це прагнення до справедливості й солідарності, з іншого – жорсткий спадок репресій і політичного монополізму. Сучасне українське суспільство перебуває на етапі, коли ця спадщина або трансформується у прагматичну соціальну політику європейського зразка, або ж залишатиметься інструментом маніпуляцій.

З одного боку, освітній прогрес, урбанізація, гендерна рівність у доступі до професій, з іншого – втрата національної суб’єктності, репресії, економічна неефективність. Це викликає подвійну ідентичність у багатьох українців: ностальгію за «соціальними гарантіями» та водночас неприйняття диктатури.

Питання, що досі постає перед Україною – це як інтегрувати позитивні надбання соціалізму, такі як орієнтація на загальне благо – без повернення до авторитарної форми управління.

2.4. Націоналізм і його значення у суспільно-політичних процесах формуванні державності

Термін «націоналізм» набув політичного контексту лише наприкінці XVIII ст і був вперше надрукований у 1789 р. антидомініканським французьким священиком А. Баруелем. Уже із середини XIX ст. націоналізм став широковідомим і як політична доктрина, і як рух [30].

Г. Кас'янов у своїй праці «Теорії нації та націоналізму» окреслив три значення терміну «націоналізм». Націоналізм – це, по-перше, почуття (колективне або особисте), іншими словами – вияв або форма суспільної свідомості, явище соціально- або індивідуально-психологічне. По-друге, це світогляд, доктрина, або ідеологія, систематизоване уявлення про світ у рамках певного набору абстрактних понять. По-третє, це політичний рух, політична програма, в основі яких лежить відповідна ідеологія (доктрина), світогляд [30, с.341].

Націоналізм як політична ідеологія має багатошарову природу та складну історичну динаміку. Він постає не лише як інструмент ідентичності, а і як могутній чинник формування та консолідації державності, передусім у періоди національного пробудження, визвольних рухів чи боротьби за суверенітет. Його вплив на політичні процеси можна прослідкувати як на рівні формування політичних націй, так і в контексті побудови державних інституцій.

У політологічному дискурсі націоналізм розглядається як концепт, що тісно пов'язаний з ідеєю модерної держави. Один із класиків теорії націоналізму Б. Андерсон наголошує, що нації є соціальними конструктами – уявними спільнотами, що існують завдяки спільним уявленням про ідентичність, мову, історію. Натомість Е. Ґеллнер пов'язував націоналізм із модернізацією, зростанням індустріального суспільства та необхідністю культурної уніфікації [16].

Націоналізм за способом прояву можна поділити на дві основні форми: громадянський та етнічний.

Громадянський або політичний націоналізм ґрунтується на ідеї спільної політичної волі, участі у громадянському житті незалежно від етнічного походження. Йому притаманна інклюзивність. Громадянський націоналізм поширений у таких країнах, як Франція, США, Канада.

Етнічний або культурний націоналізм базується на спільності крові, мови, культури. Він більш ексклюзивний, іноді навіть радикальний. Як приклад можна навести деякі періоди історії Німеччини, Угорщини, міжвоєнної Польщі.

Український націоналізм у XX ст. мав переважно етнокультурний характер, однак з 1991 р., а ще більше після 2014 р., почав еволюціонувати у напрямі політичної моделі нації.

Націоналізм завжди стає рушієм процесів державотворення у переломні історичні моменти. Наприклад, у XX ст. після розпаду імперій та поділу територій ідентичність поляків формувалась через культуру, релігію та політичну пам’ять. Завдяки націоналізму Польщі вдалося відновити державність у 1918 році. У 1990-х рр. у бальтійських країнах – Литві, Латвії, Естонії – національні рухи стали основою мирних революцій.

Націоналізм в Україні виник як реакція на тривалу політику асиміляції та утисків з боку імперських режимів. Його основною метою було створення самостійної української держави та збереження національної ідентичності. Одним із перших ідеологів українського націоналізму був М. Міхновський, який у своїй праці «Самостійна Україна» 1900 р. проголосив ідею повної незалежності України від Росії та інших імперій.

У 1920-х р. ідеї націоналізму були розвинені Організацією українських націоналістів або ОУН, що ставила за мету створення української держави шляхом революційної боротьби. Інтегральний націоналізм, що пропагувала ОУН, підкреслював пріоритет національних інтересів над особистими та колективними, що було актуально в умовах зовнішньої загрози та внутрішньої нестабільності.

Проголошення незалежності України у 1991 р. стало кульмінацією багаторічної боротьби за національне самовизначення, в якій націоналістичні ідеї відігравали важливу роль.

Також одним із головних етапів розвитку націоналізму в Україні став Євромайдан 2013-2014 рр. – Революція Гідності. Вона продемонструвала відродження національної свідомості та прагнення до європейських цінностей. Націоналістичні гасла та символіка були широко представлені серед учасників протестів, що свідчить про актуальність національної ідеї в сучасному суспільстві.

Російська агресія проти України з 2014 р. активізувала націоналістичні настрої в суспільстві. Добровольчі батальйони, сформовані на основі націоналістичних організацій, стали важливою частиною оборони країни. Це підкреслює роль націоналізму як мобілізуючого чинника в умовах зовнішньої загрози. Разом події призвели до помітного зростання громадянського патріотизму, що об’єднав не лише етнічних українців, а й представників інших національностей.

Націоналізм у сучасному українському контексті вже не є маргінальним, натомість він перетворився на основу культурної самосвідомості та чинник політичного спротиву. Після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. український націоналізм отримав нову легітимність як оборонна, визвольна, а не агресивна ідеологія. Це підтверджує і аналіз суспільної думки, проведений Центром Разумкова у 2023 році: понад 70% громадян асоціюють націоналізм із любов’ю до Батьківщини, а не з радикалізмом чи виключенням інших культур.

В українській історії націоналізм відігравав важливу роль як інструмент боротьби за самостійність, беручи свій початок від Кирило-Мефодіївського братства та ідей Миколи Костомарова і, маючи послідовників – М. Грушевського, С. Петлюру, Є. Коновальця. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія, хоч і мають суперечливу

історіографічну оцінку, були осердком спротиву тоталітарним режимам і символом боротьби за суверенітет.

Отже, Н. Фастовець, С. Заворотній систематизують історичні етапи формуванняя українського націоналізму [49]:

- перший період – зародження. Початкові форми національної ідентичності можна простежити ще за часів Київської Русі, коли відбулося формування першої державності на українських землях. Після монгольського іга, українські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського, а пізніше до Речі Посполитої. Це сприяло збереженню певної автономії та національної свідомості. Під час Гетьманщини на чолі з Б. Хмельницьким почало формуватися розуміння української ідентичності, передусім у контексті боротьби проти польської шляхти. Далі створення автономної козацької держави підвищило рівень національної свідомості та національної ідентичності;

- другий період – становлення українського націоналізму. XIX ст. – період національного відродження – пробудження національної свідомості на українських землях, передусім на Заході Україні, де почали з’являтися перші національні і організації та рухи. Діяльність літературних та культурних діячів, таких як І. Франко, Т. Шевченко, сприяли формуванню національної ідентичності. До цього періоду також належить Українська революція (1917-1921 рр.): утворення Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, що стало першим реальним кроком до створення незалежної української держави. Важливим етапом є міжвоєнний період та Друга світова війна. Показовою є діяльність Організації українських націоналістів, включно з періодом радикального націоналізму, що боровся за створення незалежної української держави, а також вів боротьбу проти радянської та нацистської окупації. Окремо також виокремлюється радянський період, а саме показовим є дисидентський рух – ідеологічна боротьба проти радянської влади, що охоплювала культурний та політичний спротив;

- третій період – сучасний. 1991 рік – здобуття незалежності: формування сучасного українського націоналізму, що охоплює різні політичні, культурні та соціальні рухи, що прагнуть зберегти та розвивати українську ідентичність. Революція Гідності посилила активізацію націоналістичних рухів та їхній вплив на політичні процеси, а війна на Сході України та анексія Криму сприяла зростанню патріотизму та національної єдності у відповідь на зовнішню агресію, що зі свого боку ще більше пожвавилось 24 лютого 2022 р.

В Україні національна свідомість, розуміння національної ідентичності, що згодом трансформуєтеся в український націоналізм формувалася під впливом зовнішніх загроз.

Сучасні дослідники, такі як В. В’ятрович, Я. Грицак, стверджують, що український націоналізм трансформувався з романтично-революційного в інституційно-політичний, з опертям на державу, закон, демократичні цінності. Вже не мова чи кров є єдиною ознакою належності, а участь у спільному політичному проєкті, де лояльність до України – найбільша цінність [10, 14].

Націоналізм відіграє подвійну роль. По-перше, він може бути джерелом єдності та емансипації, а по-друге – інструментом ізоляції або конфлікту. Але з погляду історії та розвитку України, насамперед в умовах зовнішньої загрози, націоналізм виконує консолідуючу, мобілізаційну та захисну функцію, сприяючи зміцненню державності, формуванню політичної нації та відновленню історичної суб'єктності.

РОЗДІЛ 3
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ

3.1. Глобалізація та її вплив на політичні ідеології в контексті суспільно-політичного розвитку

Згідно з Оксфордським словником вперше термін «глобалізація» був зафіксований у 1952 р. у виданні «Нова Освіта», де його вжили для позначення комплексного підходу до накопиченого досвіду в галузі освіти. Одним із перших дослідників, хто сформулював сучасне розуміння глобалізації, є Р. Робертсон. У його інтерпретації глобалізація – це процес всезростаючої дії різних чинників міжнародного значення (економічних і політичних зв'язків, культурного і інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах.

Енциклопедія сучасної України подає таке визначення терміну «глобалізація» – економічні, торговельні, фінансові, технологічні, політичні, соціальні, трудові, інформаційні та інші процеси, що мають глобальний масштаб і планетарний характер [23].

У сучасній політології глобалізацію визначають як якісну стадію суспільного розвитку, процес системного переходу функціонування соціуму від національного рівня до транснаціонального шляхом створення і посилення транснаціональних взаємозв'язків в усіх сферах (політичній, економічній, екологічній, соціальній, військовій тощо) [42].

Глобалізація має 3 основні аспекти: 1) зменшення перешкод для економічної, політичної і культурної взаємодії країн та народів; 2) розвиток тенденції до утворення більш гомогенного економічного, політичного і культурного простору; 3) утворення структур глобальної керованості. Нині найбільшого розвитку набув перший аспект [23].

Глобалізація як новий тип суспільного розвитку символізує собою найбільше зближення народів, країн та держав, тим самим охоплюючи майже

весь геополітичний простір та визначаючи новий етап історичного розвитку [8, с.81].

Р. Войтович у своєму дослідженні обґрунтовує думку про те, що глобалізація як новий тип суспільного розвитку приводить до того, що стираються кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою держави, в результаті цього з'являються глобальні інструменти управління та інститути забезпечення реалізації такого управління. Такі інститути трансформують суверенітет національних держав, а відповідно до цього змінюють структуру національних кордонів. Відповідно до цього традиційні інструменти суспільного розвитку втрачають свою силу та значимість, адже руйнуються національні економічні та політичні структури, виводиться із науково-практичного обігу поняття державного суверенітету, впроваджуються нові правові критерії стабілізації суспільного розвитку в загальносвітовому контексті. Натомість з'являються нові інструменти, побудовані на принципах геостратегічного партнерства [8, с.82].

У сучасному світі глобалізація постає не лише як економічне чи технологічне явище, а передусім як потужний чинник трансформації політичних ідеологій. Вона змінює межі політичної дії, розмиває традиційні державні кордони у сфері інформації, ринку, культури та ідеологічного впливу. Політичні ідеології, що формувалися ще у XIX-XX ст. у межах окремих національних контекстів, нині зазнають перегляду, адаптації або навіть ерозії під впливом глобальних викликів.

Головним політичним аспектом глобалізації є трансформація державного суверенітету та певне послаблення національної держави [24, с. 31]

Сучасна держава є політичною установою, що має більш високу юрисдикцією в межах виділених територій. Сьогодні чітко формується глобальна політика, що зачіпає суверенітет держави-нації. Політична глобалізація трансформує сучасний світовий порядок, здійснює

реконструкцію традиційних форм національної державності й змінює акценти в міжнародних політичних відносинах [24, с. 31].

Тому дедалі частіше постає завдання, що полягає в тому, щоб глобалізація в різних сферах, зокрема, в політичній, економічній, технологічній, інформаційній, освітній та інших, не стала джерелом додаткових конфліктних ситуацій, не посилювала напруженість у світі, оскільки сучасний світ повний небезпеки, ризиків, загроз.

Одна з найяскравіших трансформацій відбулася з лібералізмом. Раніше він асоціювався з ідеями національного парламентського представництва, індивідуальних прав та вільного ринку в межах держави, проте сьогодні ліберальна ідеологія стала базою для створення глобальних інституцій, таких як ООН, ЄС, СОТ, що, зі свого боку уособлюють наднаціональний ліберальний порядок. Водночас ця глобалізована форма лібералізму викликає спротив у країнах, де її вважають нав’язаною або несумісною з традиційними цінностями. Результатом цього є виникнення нових форм консерватизму або антиглобалістських рухів.

Консерватизм також не залишився осторонь глобалізаційних процесів. У відповідь на виклики мультикультуралізму, масової міграції, втрати суверенітету, у багатьох країнах світу, зокрема в Угорщині, Польщі, США, почали домінувати праві політичні сили, що апелюють до захисту національної ідентичності, традиційної моралі, державного суверенітету. Це спричинило своєрідну «реставрацію» консерватизму як ідеології спротиву глобальним процесам, що загрожують цілісності національних держав.

Соціалістичні та соціал-демократичні ідеї відреагували на глобалізацію загостренням риторики щодо соціальної нерівності. Глобальний ринок, хоч і сприяє економічному зростанню, водночас не прибирає прірву між багатими та бідними ні на національному, ні на міжнародному рівнях. Тому в лівих ідеологічних рухах з’являються нові виміри. Це боротьба не лише за права робітника, а й за глобальну справедливість, екологічну відповідальність, права мігрантів, доступ до ресурсів і знань.

Цікавою з цього боку є трансформація націоналізму в умовах глобалізації. Адже він протистоїть глобалізаційним процесам, обстоюючи унікальність національної культури, мови, історичної пам'яті. Проте у сучасному світі націоналізм часто стає основою для міждержавного об'єднання навколо спільних цінностей, наприклад, європейський націоналізм нині носить проєвропейський, а не ізоляціоністський характер.

З початком війни Україна опинилася в центрі боротьби між двома глобальними світоглядними орієнтаціями: демократично-ліберальною спільнотою Заходу та авторитарною, імперською ідеологією Росії. У цьому зіткненні політичні ідеології набули реального виміру, і стали не лише предметом академічних дискусій, а питанням виживання. Глобалізація, зокрема через відкритість до світу, цифрову інтеграцію, підтримку з боку міжнародних партнерів, допомогла Україні не лише вистояти, а й активізувати внутрішній політичний процес, сформувати нову якість громадянства та політичної самосвідомості.

У межах сучасного суспільства ідеології вже не існують у своєму першовигляді. Вони змішуються, трансформуються під впливом глобального культурного обміну, інтернет-комунікації, міграційних процесів, міжнародного права. Це зумовлює появу нових ідеологічних гібридів: еко-соціалізм, техно-лібералізм, неоконсерватизм, постнаціоналізм тощо.

Отже, глобалізація стала стимулом переформатування політичних ідеологій. Вона не знищила їх, але змусила переглянути акценти. І вони змістилися: з національного – на глобальне, з традиційного – на адаптивне, з уніфікованого – на плюралістичне. Для України ці процеси мають особливе значення, адже від вміння інтегруватися у світовий простір без втрати власної ідентичності залежить як її політична стійкість, так і культурна суб'єктність.

3.2. Постмодернізм та його ідеологічний плюралізм з погляду суспільно-політичного розвитку

Поява постмодернізму стала відповіддю на кризу великих наративів, які домінували у модерну епоху. Після двох світових воєн, Голокосту, тоталітарних режимів і розчарування в ідеологіях, що обіцяли «єдину істину"» світова інтелектуальна думка дедалі більше схилялася до сумніву, релятивізму, деконструкції усталених уявлень. Саме в цьому історичному контексті, наприкінці 1960-х, постмодернізм почав формуватися як філософська й культурна парадигма, що критикує централізовані ідеології, ієрархії, уніфіковані моделі мислення.

У політологічному розумінні постмодернізм уособлює плюралізм. Від лат. pluralis – множинний, тобто це поняття означає осмислення поняття множинності у різних філософських доктринах, ученнях, теоріях, у яких це осмислення не координується із означеним терміном й охоплює цілий комплекс дискурсів (системних і несистемних) щодо проблеми «один – багато», «єдність – множинність» [23]. Якщо модерн прагнув до уніфікації й системності, то постмодерн надає перевагу фрагментарності, колажу, гібридності. Теоретики постмодернізму, зокрема Ж. Ф. Ліотар, у праці «Ситуація постмодерну», висловлюють недовіру до метаоповідей – всеосяжних ідеологій, що претендують на істинність. Ж. Ф. Ліотар підкреслює, що в постмодерному світі «істина» – це вже не абсолютизована категорія, а результат багатоголосся, у якому жоден погляд не має остаточної переваги над іншою [35].

Ця позиція глибоко позначилася на сучасній політиці. В епоху постмодерну більше не працює чорно-білий поділ на «прави» і «лівих», «істинних» і «хибних». Натомість ми бачимо зростання мозаїчних політичних ідентичностей. Це екологічні партії, феміністські рухи, квір-активізм, неоанархізм, цифрові права тощо. Постмодернізм дав поштовх до розвитку ідеологій, що не стають в класичні межі, водночас співіснуючи в одному політичному просторі.

Природа політичного плюралізму є такою, що, з одного боку, він сприяє різноманіттю інтересів і поглядів, а з іншого, його метою є досягнення гармонії, узгодженості, рівноваги і в решті решт – суспільної і політичної стабільності. На перший погляд, політичний плюралізм і політична стабільність – поняття, які здаються несумісними. Проте в реаліях демократії ці явища взаємопов'язані [41].

В Україні також помітні прояви постмодерного плюралізму. Після Революції Гідності та у процесі європейської інтеграції в українському суспільстві помітно зросла чутливість до питань ідентичності, культурної множинності, свободи самовираження. Сучасна Україна, з одного боку, активно формує свою ідеологічну ідентичність на основі європейських демократичних принципів, а з іншого – перебуває в постійному діалозі між різними ціннісними системами. Тут співіснують як новітні ліберальні течії, так і консервативні ініціативи, що уможливлює розвиток демократичного дискурсу, де жодна ідеологія не претендує на винятковість.

Українське суспільство сьогодні є прикладом постмодерної множинності. Адже тут переплітаються європейські цінності, національна традиція, травматичний історичний досвід, активізм нових поколінь, цифрова культура та архаїчні уявлення, що дося зберігаються в окремих регіонах.

Постмодернізм також помітно вплинув на політичну комунікацію, особливо в епоху цифрових медіа. Традиційні форми інформування поступилися місцем мемам, візуальним наративам, фрагментарним висловлюванням у соцмережах. Це створює середовище, де реальність конструюється з окремих фрагментів і де межа між фактом і інтерпретацією часто стає розмитою. З одного боку, це виклик для політичної культури, а з іншого – поле для формування нових способів взаємодії громадян з владою.

Водночас критики постмодерну застерігають, що такий плюралізм може призвести до релятивізму, в якому будь-який погляд набуває рівної легітимності, навіть якщо заперечує наукові факти або основи демократії. У цьому аспекті постмодернізм є не ідеологією, а радше способом бачення світу,

що дозволяє існувати багатьом ідеологіям поруч, але й ставить під сумнів можливість узгодженого суспільного консенсусу.

Отже, постмодернізм як феномен глибоко змінив уявлення про політику, ідеологію, правду й авторитет. Його вплив помітний як у глобальних процесах, так і в українській реальності. Він не пропонує єдину модель розвитку, але створює умови, за яких різноманіття не є недоліком, і навіть стає необхідною рисою сучасного демократичного суспільства.

3.3. Політичні ідеології в умовах цифрової революції

Цифрова революція – це глибоке соціокультурне явище, що докорінно змінює способи комунікації, структуру публічного простору і механізми формування політичної свідомості. У XX ст. провідними медіаторами політичної ідеології були школа, преса, телебачення, натомість у XXI ст. на перший план виходять соціальні мережі, цифрові платформи, алгоритми й штучний інтелект. У цих нових умовах політичні ідеології не зникають, але зазнають трансформації, пристосовуючись до динамічного і фрагментованого цифрового середовища.

Однією з найбільш помітних особливостей цифрової доби є гіперінформаційність. Людина щодня отримує тисячі повідомлень, новин, думок, мемів, що формують або деформують її уявлення про політичну реальність. У таких умовах класичні ідеології втрачають свою монолітність і часто функціонують через емоційно заряджені повідомлення або символічні маркери. Наприклад, замість аргументованої політичної платформи політик чи партія може обмежитися активністю в TikTok або Instagram, використовуючи образи, меми, короткі кліпи, що створюють ефект близькості, хайпу, «свого хлопця/дівчини» – і це стає ефективніше за традиційну програму.

Наслідком цього стало, зокрема, зростання феномену так званих порожніх ідеологій – рухів, що тяжіють до популізму, уникнення чітких позицій, гри на емоціях виборця. Наприклад, кампанія Д. Трампа у 2016 р. в

США переважно трималася на Twitter-комунікації, де меседжі були спрощені до гасел на зразок «Make America Great Again», апелюючи до відчуття втрати, ностальгії та гніву, а не до класичних ідеологічних постулатів.

У цифрову добу ідеологічна комунікація дедалі більше залежить від алгоритмів. Соціальні мережі, зокрема Facebook, YouTube, TikTok, створюють інформаційні бульбашки, в яких користувач бачить передусім контент, що відповідає його попереднім вподобанням. Це зменшує шанси на діалог між людьми з різними політичними поглядами і призводить до поляризації.

Алгоритмічна селекція контенту значно зумовлює й появу так званих цифрових ідеологій – уявлень, що формуються тільки в онлайн-просторі та часто не мають зв'язку з реальними політичними програмами. Прикладом є рух QAnon у США, що виріс з анонімних форумів і трансформувався у реальну політичну силу з фанатичною підтримкою частини виборців. Подібні явища свідчать про те, що цифрова революція не просто передає ідеології – вона їх конструює.

Цифрові технології також сприяли появі нових форм політичної участі. Онлайн-активізм, краудфандингові кампанії, флешмоби, хештег-рухи (#MeToo, #BlackLivesMatter, #StandWithUkraine) стали ефективними інструментами мобілізації суспільства. Ці ініціативи часто народжуються поза межами традиційних партійних структур, але мають потужний ідеологічний потенціал.

В Україні такий формат активізму проявився, зокрема, під час Революції Гідності 2013-2014 рр. Координація протестів через Facebook, Twitter, YouTube відіграла критичну роль у мобілізації молоді та формуванні національного консенсусу. Пізніше, під час повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р., український цифровий простір став ареною для світової солідарності та політичної комунікації, у якій кожен громадянин міг бути не лише свідком, а й учасником глобального інформаційного спротиву.

Цифрова революція зробила політику візуальною і віртуалізованою. Політичні лідери дедалі частіше стають медійними персонами. Останні

президентська та парламентська кампанії в Україні продемонстрували, як працюють сучасні політичні технології, що дають можливість донести інформацію до кожного. Одним з головних інструментів політичної кампанії можемо визначити таргетинг реклами та використання гештегів, тобто донесення до кожного потрібного меседжа, різного для різних цільових аудиторій. За 120 днів президентської кампанії В. Зеленського його командою було опубліковано 632 дописи у соціальній мережі «Фейсбук». Отже, можемо вважати, що успіхи В. Зеленського на виборах 2019 р. переважно були зумовлені впізнаваністю його образу з екрана, але також і здатністю опанувати інструменти цифрової комунікації, вести пряму розмову з аудиторією, уникати посередництва традиційних медіа.

Цифрові технології змінюють основні компоненти політичної культури. Аналізуючи когнітивний компонент, зазначимо, що громадяни отримують політичну інформацію через різноманітні цифрові платформи, що збільшує доступ до політичних знань, але одночасно піддає їх впливу дезінформації та фейкових новин. Афективний компонент, тобто емоційне сприйняття політичних подій і фігур, значно впливає на політичну поведінку громадян. Соціальні медіа часто підсилюють емоційні реакції через швидке поширення інформації та залучення користувачів до політичних дебатів. Феномен постправди докорінно змінює уявлення про те, як емоційне набуває пріоритету над раціональним. Змінюється й оціночний компонент політичної культури. В умовах цифровізації громадяни мають більше можливостей для виявлення своїх політичних суджень через онлайн-опитування, коментарі на форумах і соціальних мережах.

І. Цигвінцев серед знакових змін у політичній культурі під впливом цифровізації варто визначає такі: глобалізація та децентралізація участі. Процес глобалізації політичної культури зростає через те, що інтернет і соціальні медіа дають змогу політичним ідеям швидко поширюватися у всьому світі, сприяючи інтеграції різних політичних культур. Однак цей процес не завжди є однозначним, оскільки через швидкість поширення

інформації, її неконтрольованість та можливості дипфейку та деструктивних інформаційних кампаній культурні й політичні конфлікти можуть загострюватися.

Децентралізація участі полягає у тому, що цифрові платформи відкривають нові можливості для громадян впливати на політичні процеси, не маючи безпосереднього доступу до традиційних політичних інститутів. Завдяки інструментам електронного урядування, онлайн-петиціям, краудфандингу (спільнокошту) та соціальним мережам участь громадян у політиці стала більш доступною. Поряд із цим, можлива певна дискредитація інструментів електронної демократії. Прикметним випадком є інститут петицій в Україні, де петиції застосовуються швидше для тиску та суспільного резонансу, ніж для розв'язання питання.

Однак цей процес має ризики. Це можуть бути маніпуляції – глибокі фейки, боти, скоординовані кампанії дезінформації, а також ерозії довіри до інститутів.

Цифрова революція не лише трансформує старі ідеології, а й створює підґрунтя для нових. Наприклад, концепт цифрового гуманізму, що поєднує етичні засади лібералізму з інструментами штучного інтелекту, обговорюється у країнах ЄС як потенційна альтернатива неконтрольованій цифровій експансії техногігантів.

Також виникають політичні ідеології, пов'язані з технологічною антиутопією – неолудизм, техноскептицизм, – зокрема у відповідь на посилення алгоритмічного контролю над поведінкою людей, зменшення приватності, домінування корпоративних структур. Водночас цифровий соціалізм – ідея, що технології можуть стати інструментом суспільного перерозподілу, прозорості і децентралізації набуває популярності серед прогресивної молоді в США, Канаді, Німеччині.

3.4. Рекомендації до ідеологічного будівництва в Україні

Ідеологічне будівництво є провідним чинником формування національної ідентичності, консолідації суспільства та забезпечення стабільного розвитку держави. В умовах сучасних викликів, таких як збройна агресія Російської Федерації, внутрішні соціально-економічні проблеми та потреба в європейській інтеграції, Україна потребує чіткої, послідовної та інклюзивної ідеологічної стратегії.

Процес державотворення в Україні зумовлює проблему ідеологічного забезпечення цього процесу і створення державної ідеології. Відсутність єдиної ідеологічної платформи призводить до фрагментації суспільства та політичної нестабільності. На нашу думку, важливо розробити ідеологію, яка б об’єднувала громадян навколо спільних цінностей, таких як свобода, демократія, верховенство права та національна гідність.

У ході дослідження було визначено пріоритети ідеологічного будівництва.

По-перше, це демократичні цінності. Адже, підтримка та розвиток демократичних інститутів є основою для стабільного функціонування держави. Необхідно забезпечити незалежність судової системи, свободу слова та вільні вибори.

По-друге, це громадянське суспільство. Сильне громадянське суспільство сприяє контролю за владою та активній участі громадян у політичному житті. Потрібно підтримувати розвиток громадських організацій, незалежних медіа та освітніх ініціатив.

По-третє, це національна ідентичність. Збереження та популяризація української мови, культури та історії є важливими для формування національної ідентичності. В умовах гібридної війни та інформаційної агресії необхідно протистояти спробам дестабілізації через культурну експансію.

Важливим аспектом ідеологічного будівництва є освітня політика. Тому що саме освіта є головним чинником формування світогляду громадян, національної ідентичності та демократичних цінностей.

На нашу думку, навчальні програми мають акцентувати увагу на українській мові, історії та культурі, а також подіях, пов’язаних з незалежністю України, бути більш змістовними і сприяти дедалі більшому зміцненню патріотизму та відмові від радянських наративів.

Важливим також є курс громадянської освіти, що навчає прав людини, верховенству права, толерантності, активному громадянству. Це допомагає знизити вплив авторитарних ідеологій та сприяє розвитку демократичного суспільства, а також сприяє становленню активного громадянства, підвищенню політичної культури населення

Варто виділити, що у наш час, в умовах інформаційної війни, освіта має дотримуватися напрямку на розвиток критичного мислення. Це допоможе молоді вчасно розпізнавати фейки та пропаганду, не піддаватися маніпуляціям, самостійно формувати погляди.

Вплив освіти також простежується у поширенні європейських цінностей, адже Україна тримає курс на євроінтеграцію. Завдяки участі у міжнародних програмах, академічних обмінах, впровадження принипів академічної доброчесності, толерантності та недискримінації, в українському освітньому середовищі утверджуються гуманістичні ідеали.

Консолідації ліберально-гуманістичного ідеологічного середовища сприяє розвиток інклюзивної освіти. Це не лише забезпечує рівний доступ до навчання осіб з особливими освітніми потребами, а й формує у молоді толерантне ставлення до різноманітності.

Отже, сучасна освіта – це потужний інструмент ідеологічного впливу, що сприяє утвердженню демократичних, патріотичних та європейських цінностей у суспільстві. Вона – не просто засіб отримання знань, а й чинник політичної та культурної трансформації країни.

Ще одним провідним чинником у процесі ідеологічного будівництва України є інформаційна безпека. Сьогодні це насамперед актуально через гібридну війну, що веде Російська Федерація проти України. В інформаційному просторі точиться боротьба не лише за факти, а й за світогляд,

цінності, ідентичність. У цьому контексті забезпечення інформаційної безпеки має на меті не лише протидію дезінформації, а й формування стійких ідеологічних орієнтирів у громадян.

Наразі інформаційна безпека стає не лише технічною, а й ідеологічною проблемою, тому вимагає глибокої гуманітарної відповіді. Адже після 2014 р. Україна опинилася в ситуації, коли інформаційна агресія стала інструментом зовнішнього впливу. Пропагандистські наративи, спрямовані на дестабілізацію суспільства, послаблення довіри до державних інституцій, поширення розколу за мовною, релігійною чи історичною ознакою, стали викликом для держави.

В контексті інформаційної безпеки з погляду ідеологічного будівництва в Україні важлививм моментом є формування критичного мислення, медіаграмотномті та цифрової обізнаності населення.

Важливою є роль державної політики, що формує межі національного інформаційного простору. Відстоювання українського культурного контенту, підтримка української мови, розвиток незалежних медіа, протидія російській пропаганді – це складові інформаційного суверенітету, без якого неможливе повноцінне ідеологічне будівництво.

Важливо зазначити, що інформаційна безпека не зводиться до заборон і фільтрації. Йдеться про створення позитивного, консолідуючого наративу, що зміцнює національну ідентичність, просуває демократичні цінності та забезпечує імунітет проти деструктивного впливу. У цьому сенсі інформаційна безпека тісно переплітається з гуманітарною політикою та національним ідеологічним проєктом.

Отже, інформаційна безпека в Україні виконує не лише оборонну, а й конструктивну функцію, стаючи основою для формування стійкої ідеологічної системи, що відповідає викликам сучасності та сприяє збереженню незалежності, єдності й культурної самобутності держави.

Політична культура є одним із фундаментальних чинників, що визначають характер і темпи ідеологічного будівництва в суспільстві. Вона

охоплює сукупність політичних уявлень, норм, цінностей, моделей поведінки та рівень політичної активності громадян. У контексті трансформаційних процесів, що переживає Україна, формування модерної демократичної політичної культури є необхідною умовою для утвердження нових ідеологічних засад та подолання спадщини радянського авторитаризму.

У процесі ідеологічного будівництва політична культура виконує інтегративну функцію, адже саме через неї нові цінності та ідеологічні орієнтири закріплюються на рівні масової свідомості. Наприклад, ідеї демократизму, верховенства права, прав людини, громадянської відповідальності мають не лише проголошуватись у законах та політичних гаслах, але й бути внутрішньо прийнятими та відображеними у повсякденній поведінці громадян.

Освіта, медіа, громадянське суспільство та політичні інститути спільно впливають на трансформацію політичної культури, орієнтуючи її на європейські цінності. Неабияку роль у цьому процесі відіграє молодь, яка поступово дистанціюється від радянських уявлень про владу та політику, формуючи активніші й критичніші установки. Політична культура нового покоління стає більш плюралістичною, відкритою до дискусії та готовою до політичної участі.

Водночас процес ідеологічного оновлення не є однорідним: у суспільстві зберігаються елементи патерналістської свідомості, ностальгії за радянським минулим, а також високий рівень політичного цинізму. Це створює потребу у свідомій державній політиці, спрямованій на підтримку розвитку демократичної політичної культури: через освітні програми, публічну комунікацію, підтримку громадянських ініціатив.

Отже, політична культура є як ґрунтом, так і результатом ідеологічного будівництва. Без її трансформації неможливо досягти стійкого утвердження нової ідеології, орієнтованої на демократію, національну гідність та європейські цінності. Формування сучасної політичної культури – це не лише

питання політичної стратегії, а й засіб довгострокового цивілізаційного вибору України.

Регіональна політика відіграє стратегічну роль в ідеологічному будівництві, оскільки забезпечує взаємодію державного центру з місцевими громадами, враховуючи їхню культурну, історичну та мовну специфіку. В Україні, з її історичною регіональною строкатістю та досвідом колоніального минулого, регіональна політика є не лише засобом розвитку територій, але й інструментом формування єдиної політичної нації.

Регіональна політика має охоплювати ідеологічну складову: через освіту, культурну політику, медіапідтримку, символічну репрезентацію.

Ми сформували такі рекомендації щодо вдосконалення регіональної політики в контексті ідеологічного будівництва:

1) запровадити на рівні громад програми культурного діалогу, спрямовані на зміцнення української ідентичності з урахуванням місцевої специфіки (наприклад, регіональні історичні наративи, діалектологічна спадщина, локальні традиції);

2) підтримувати розвиток українськомовного медіапростору в регіонах, де традиційно домінували інші мовні середовища, з акцентом на якісний просвітницький та аналітичний контент;

3) залучати громади до обговорення політик історичної пам’яті, щоб уникнути конфронтації та стимулювати переосмислення складного минулого у напрямку національного єднання;

4) інвестувати в освіту та молодіжну політику в регіонах, що є вразливими до впливу ворожих наративів, із залученням сучасних методів викладання критичного мислення, історії України, громадянської освіти;

5) розвивати інститути регіонального культурного менеджменту, що б поєднували функції локального розвитку з просуванням загальноукраїнських гуманітарних пріоритетів;

6) забезпечити рівне фінансування культурних проєктів у всіх регіонах, що сприятиме подоланню відчуження та розриву між центром і периферією.

Отже, ефективна регіональна політика в Україні має не лише забезпечувати баланс інтересів, а й виступати платформою для створення нової інклюзивної ідеології, що об'єднує громадян навколо спільного бачення майбутнього та спільних цінностей – демократії, свободи, гідності, єдності у розмаїтті.

У ході дослідження нами було виявлено перепони на шляху ідеологічного будівництва в Україні. Насамперед це проблеми в реалізації соціальної політики. Недостатня ефективність соціальної політики, зокрема в галузі освіти та культури, ускладнює процес ідеологічного будівництва. Нерівномірний доступ до якісної освіти та культурних ресурсів посилює регіональні диспропорції та ускладнює формування єдиного ідеологічного простору. Також виокремлюємо виклики євроінтеграції в аксіологічного-праовому аспекті. Адаптація західноєвропейських правових інститутів та стандартів до українських реалій стикається з труднощами через відмінності в ціннісних орієнтаціях та правовій культурі. Це ускладнює інтеграцію європейських ідеологічних засад у національний контекст.

Серед дослідників, наприклад О. Макаренко визначає одну із перепон на шляху формування в Україні державної ідеалогії – деологізацію як ознаку демеократичного суспільства. Якщо слідувати цій тезі, то суспільство намагається позбавитися надмірного ідеологічного тиску, що призводить до заперечення ідеологічної влади [39].

М. Вегеш та М. Поліщак зі свого боку розглядають історичну спадщину радянського тоталітаризму. Багаторічне домінування радянської ідеології призвело до витіснення національних ідеологічних наративів та маргіналізації української політичної думки. Політологія як наука була під забороною, а українські мислителі, такі як М. Драгоманов, В. Липинський, Ю. Липа та М. Грушевський, були відсторонені від академічного дискурсу. Це спричинило інституційну слабкість у формуванні національної ідеології [7].

Такі дослідники як Є. Липій, Т. Харченко, В. Каюн, С. Перун стверджують, що низький рівень правової свідомості та правового нігілізму

серед громадян ускладнює сприйняття демократичних цінностей та ідеологічних засад. Це явище особливо помітне серед молоді, що вимагає посилення правової освіти та формування правової культури [34].

Христолюбська А. виділяє однією із перепон на шляху ідеологічного будівництва в Україні – дефіцит політичної стабільності та довіри до інститутів. Політична нестабільність, часті зміни влади та низький рівень довіри до державних інститутів перешкоджають формуванню сталої ідеології. Це створює атмосферу невизначеності та скептицизму щодо державної ідеологічної політики [50].

Отже, подолання зазначених перешкод потребує системного підходу, охоплюючи оновлення освітньої політики, посилення інституційної спроможності держави, розвиток регіонального діалогу та зміцнення правової й політичної культури.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило ґрунтовно проаналізувати політичні ідеології як складний, багатовимірний феномен, що виконує фундаментальну роль у формуванні суспільно-політичної реальності. На основі вивченого теоретичного матеріалу, історичних прикладів, сучасних трансформаційних процесів і з урахуванням ситуації в Україні можна зробити такі висновки.

По-перше, ідеології є не лише інструментом політичної боротьби, а насамперед засобом осмислення світу, орієнтації в ньому, визначення цінностей та пріоритетів як на рівні особистості, так і на рівні суспільства загалом. Вони забезпечують цілісність політичного мислення, сприяють формуванню колективної ідентичності, а також слугують джерелом мобілізації для соціальних груп. У цьому сенсі ідеологія виконує як когнітивну, так і інтегративну функції.

По-друге, аналіз класичних ідеологій – лібералізму, консерватизму, соціалізму, комунізму та націоналізму, засвідчив, що кожна з них виникла в конкретному історичному контексті й відповідала на певні соціальні запити.

Лібералізм сформувався як відповідь на обмеження особистої свободи та став основою сучасних демократичних політичних систем. Він сприяв формуванню громадянського суспільства, де індивід визнається автономним суб'єктом з невід’ємними правами. Це забезпечило розвиток політичного плюралізму, свободи слова, вільних виборів та незалежних судів. Ліберальні ідеї стали основою для створення правових держав, де влада обмежена законом, а права громадян захищені конституційно. У сфері економіки лібералізм сприяв розвитку ринкових відносин, конкуренції та приватної ініціативи. Це стимулювало економічне зростання, інновації та підвищення добробуту населення.

Консерватизм, зі свого боку, прагнув зберегти сталість і неперервність соціального порядку, протистоячи надмірно радикальним змінам. Як політична ідеологія, він має значний вплив на суспільно-політичні процеси в

Україні. Його принципи сприяють збереженню національної ідентичності, стабільності та порядку в суспільстві. У сучасних умовах консервативні ідеї залишаються актуальними, передусім в контексті викликів, пов'язаних із глобалізацією, культурною гомогенізацією та політичною нестабільністю.

Соціалізм та комунізм постали як альтернатива капіталістичній нерівності, прагнучи створити рівноправне суспільство. Вони, як ідеології, мали глибокий вплив на суспільно-політичні трансформації в Україні. Їх впровадження призвело до значних змін у політичній структурі, економічних відносинах та соціальному житті. Проте, на практиці, ці ідеології часто реалізовувалися через насильницькі методи та репресії, що спричинило глибокі травми в суспільстві. Сучасна Україна продовжує процес подолання спадщини радянського минулого та формування демократичного суспільства, заснованого на принципах свободи, прав людини та національної гідності.

Націоналізм, передусім в постколоніальних чи поневолених націях, відіграв роль каталізатора політичного самовизначення, боротьби за незалежність та зміцнення державності. Український націоналізм, попри різні історичні обставини та виклики, залишався і залишається важливим чинником у формуванні національної ідентичності та державності. Його вплив простежується в головних подіях української історії, а ідеї національного самовизначення та незалежності продовжують бути актуальними в сучасному суспільно-політичному житті України.

Третім важливим аспектом дослідження є спостереження за тим, як ідеології змінюються під впливом глобалізаційних процесів. У XXI ст. жодна ідеологія не існує в своєму первозданному вигляді, натомість вони взаємодіють, адаптуються, іноді зливаються. Глобалізація змусила політичні ідеології реагувати на нові виклики: зміщення центрів влади, масову міграцію, транснаціональні корпорації, екологічні загрози. У таких умовах лібералізм отримав глобальні масштаби, але водночас спровокував відродження правоконсервативних і етноцентричних рухів у відповідь на втрату локальної

ідентичності. Націоналізм у ряді країн також переосмислюється: від вузькоетнічного до громадянського, інклюзивного.

Особливу увагу в роботі було приділено постмодерному етапу розвитку політичної думки, де домінує ідеологічний плюралізм, сумнів у «великих наративах» та зростання мозаїчності ідентичностей. Постмодернізм трансформував сам спосіб, у який ми мислимо політичне, відкривши простір для нових форм активізму, культурної критики та взаємодії ідеологій. У цьому середовищі ідеології існують поруч, не конкуруючи в традиційному сенсі, а радше взаємодіючи через діалог, суперечності та синтез.

Цифрова революція стала ще одним каталізатором трансформації політичної ідеології. Вона не тільки змінила інструменти політичної комунікації, а й вплинула на саму суть політичного процесу. Цифрове середовище сприяє фрагментації дискурсу, посиленню ролі образів, емоцій і моментальних реакцій. Алгоритми соціальних мереж формують інформаційні бульбашки, що підсилюють поляризацію й ускладнюють критичну рефлексію. Попри це, саме цифрові технології стали важливим інструментом мобілізації, самоврядування, візуалізації нових ідеологій, особливо в умовах воєн, криз чи соціальних протестів.

Для України ідеологічне питання має особливе значення. Аналіз політичної ситуації продемонстрував, що політичні ідеології не лише запозичуються, а й активно переосмислюються відповідно до національної історії, культурних особливостей і політичного досвіду. Від радянської ідеологічної монополії до поступового розвитку ідеологічного плюралізму та громадянського суспільства. Сьогодні Україна одночасно переживає процес деколонізації, модернізації, цифровізації та переосмислення власної ідентичності, і саме політична ідеологія є тим інтелектуальним полем, на якому розігрується ця складна трансформація.

Нами були розроблені рекомендації щодо ідеолоігчного будівництва в Україні за певними аспектами.

Перший – це сучасна освіта. Адже саме вона є потужним інструментом ідеологічного впливу, що сприяє утвердженню демократичних, патріотичних та європейських цінностей у суспільстві. Освіта – це не лише засіб отримання знань, а й чинник політичної та культурної трансформації країни.

Другий – це інформаційна безпека. Вона в Україні виконує не лише оборонну, а й конструктивну функцію, стаючи основою для формування стійкої ідеологічної системи, що відповідає викликам сучасності та сприяє збереженню незалежності, єдності й культурної самобутності держави.

Третій – політична культура. Це ґрунт і результат ідеологічного будівництва. Без її трансформації неможливо досягти стійкого утвердження нової ідеології, орієнтованої на демократію, національну гідність та європейські цінності. Формування сучасної політичної культури – це не лише питання політичної стратегії, а й засіб довгострокового цивілізаційного вибору України.

Четвертий – регіональна політика. Вона в Україні має не лише забезпечувати баланс інтересів, а й виступати платформою для створення нової інклюзивної ідеології, що об’єднує громадян навколо спільного бачення майбутнього та спільних цінностей – демократії, свободи, гідності, єдності у розмаїтті.

Ідеологічне будівництво в Україні має базуватися на демократичних цінностях, національній ідентичності та активній участі громадян у політичному житті. Реалізація зазначених рекомендацій сприятиме консолідації суспільства, зміцненню державності та забезпеченню сталого розвитку країни.

У підсумку можна стверджувати, що політичні ідеології є провідним елементом суспільного життя, навіть попри постмодерні скепсис і цифрову нестабільність. Їхнє завдання сьогодні – це не лише пояснювати світ, а й допомагати діяти у ньому з урахуванням множинності досвідів, поглядів і реалій. Саме тому вивчення політичних ідеологій є не лише академічною потребою, а й умовою відповідального громадянства у XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берк Е. Збереження та зміни. Консерватизм: Антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 1998. С. 474–480.
2. Берк Е. Конституція на праві давності. Консерватизм: Антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 1998. С. 473.
3. Бжезінський Зб. Велика шахівниця. Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
4. Бліндер Н., Петровський О. Український консерватизм на теренах східної Галичини: витоки та чинники формування (друга половина XIX – перша третина XX ст.) *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія Історія.* Тернопіль, 2011. Вип. 2. С. 51–55.
5. Бова А. Лібералізм і консерватизм як основні політичні ідеології посттоталітарного суспільства. *Молода нація.* 1997. № 6. С. 61–70.
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. С. 397–436.
7. Вегеш М., Палінчак М. Біля джерел політичної науки в Ужгородському національному університеті. *Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції*. Ужгород, 2021. С. 208–241.
8. Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів. *Політичний менеджмент*. 2004. № 5. С. 71–81
9. Войтович Р. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за. ред. В. Князєва. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 680 с.
10. Воронянський О., Кулішенко Т., Скубій І. Політологія : підручник. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 180 с.
11. В’ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.

12. Гай-Нижник П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку. *Гілея : науковий вісник*. 2011. №43 (1). С.15–38.

13. Гай–Нижник П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвиткую *Гілея : науковий вісник*. 2014. Вип. 88. С. 5–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_88_3.

14. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. Київ : Либідь, 2005. 368 с.

15. Горлач М. Політологія: наука про політику : підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 836 с.

16. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

17. Грубов В. Світовий миропорядок у впливах хоретії лібералізму. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 73. С. 487–498. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2014_73_49.

18. Ґелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: пер. з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.

19. Дегтярьова Н. Історико-філософські трансформації концепту ідеології. *Грані*. 2015. №7. С. 108–113.

20. Денисенко В. Ідеологія як форма раціонально-ірраціонального відображення соціального бутя. *Вісник Львівського університету. Серія «філософсько-політологічні студії»*. 2017. Вип. 14. С. 222–224.

21. Донцов Д. Історія розвитку Української державної ідеї / ред. Л. М. Попович ; передм. Р. Б. Харчук. Київ : Знання України, 1991. 48 с.

22. Дьоміна О. Політична ідеологія як духовний регулятив суспільно-політичного розвитку. *Грані*. 2015. № 12(1). С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_12(1)__5.

23. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-55373.

24. Євтушенко О. Н. Глобалізація політики та перспективи її розвитку в сучасних умовах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Державне управління*. 2012. Т. 208, Вип. 196. С. 30–35.

25. Євтушенко В. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Політологія.* 2016. Т. 284, Вип. 272. С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2016_284_272_4

26. Жовтянська В. Тенденції розвитку політичних ідеологій : соціально-психологічний аналіз. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 5. С. 212–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2017_5_22.

27. Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення. *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 39–54. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1998_2_39.

28. Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 336 с.

29. Кекес Д. Засадничі цінності лібералізму. Лібералізм : Антологія. Київ : «Смолоскип», 2002. С. 107–128.

30. Кирилюк Ф. Філософія політичної ідеології : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

31. Клімова Г. Політична ідеологія: соціально-філософська концептуалізація. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2022. Вип. 2. С. 166–181.

32. Колісниченко А. Політична ідеологія: сутність, функції та чинник міжнародної політики. *Емінак*. 2018. №4 (2). С. 126–131.

33. Куц Г. Лібералізм класичний і сучасний: спільне і відмінне. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 49. С. 120–130.

34. Липій Є., Харченко Т., Каюн В., Перун С. Подолання здобувачами вищої освіти правового нігілізму як фактору деформації свідомості. *Матеріали*

XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 2024. С. 136–140.

35. Ліотар Ж.- Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка.* 1995. Вип. 5-6. С. 15–38.
36. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. Збірка есеїв. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 352 с.
37. Лісовий В. Ідеології політичні. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
38. Лісовський В. Політична і партійна ідеологія українського суспільства: різновекторність та перспективи розвитку. *Наукові праці. Політологія*. Вип. 166. Т. 178. 2012. С.56–58.
39. Макаренко О. Сутність та роль державної ідеології в розбудові держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління.* 2013. № 1. С. 68–276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2013_1_36.
40. Масенко Л. Мова і політика. Київ : Соняшник, 2004. 120 с.
41. Остапенко М. Політичний плюралізм: багатогранність змісту. *Політичний менеджмент*. №6 2011 С.29–36.
42. Радченко Л. Теоретичне розуміння та основні підходи до визначення поняття глобалізація. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціальнополітичних дисциплін*. Вип. 21. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 90–95.
43. Рудич Ф. Політологія. Київ : Либідь, 2006. 480 с.
44. Рудич Ф., Балабан Р., Ганжуров Ю. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучас-ній Україні Київ : Либідь, 2008. 440 с.
45. Сергєєв В. Стратегічне управління політичними партіями. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 113–121.
46. Стасенко С. Біля витоків сучасного лібералізму: ідеї Ж. Кальвіна і Дж. Локка про цивільне правління і свободу совісті. *Наука. Релігія.*

Суспільство. 2013. № 2. С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_2_10.

47. Стогова О. Лібералізм та демократія: співвідношення понять. *Філософські науки. Збірник наукових праць*. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 180–185.
48. Теорія політики : підручник / Денісенко В., Бліхар В., Требін М. та ін. Львів : Ліга-Прес, 2015. 668 с.
49. Фастовець Н., Заворотній С. Сучасний український націоналізм: становлення та розвиток. *The 8th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»* (July 8-10, 2024) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С. 174–181.
50. Христолюбська А. Шляхи забезпечення політичної стабільності в Україні. URL: https://er.nau.edu.ua/items/83f3641a-ff9d-4eb0-a1fc-419b6d71130d
51. Чебаненко О. Ефективність політичних партій : проблеми та перспективи. *Часопис Парламенту*. 2007. № 1. С. 4–44.
52. Шварцмантель Дж. Ідеологія і політика / пер. з англ. І. Лащинського. Харків. 2009. 312 с.
53. Шкляр Л. Сучасчні пріоритети зовнішньої політики України. Україна дипломатична. 2011. Вип. 12. С. 610–621. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2011_12_186.
54. Шляхтун П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
55. Kolisnichenko A. Political Ideology : The Essence, Functions and the Factor of International Policy. Eminak: Scientific Quarterly Journal, 2(4 (24). 2018. P. 126–131.
56. Paxton R. The Anatomy of Fascism. Knopf. 2004. 323 p.
57. Rex J. National identity in the Democratic Multicultural State. Sociological Research Online. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/ pf0000138797.
58. Vincent A. Modern Political Ideologies. Blackwell. 3rd ed. 2010 371 p.